

दिवस

भूपेश कुभार

दिवटा

हे पुस्तक विनामूल्य आहे

पण फुकट नाही

हे वाचल्यावर खर्च करा ३ मिनिट

१ मिनिट : लेखकांना मेल करून हे पुस्तक कसे वाटले ते कळवा

१ मिनिट : ई साहित्य प्रतिष्ठानला मेल करून हे प्रकाशन कसे वाटले ते कळवा.

१ मिनिट : आपले मित्र व ओळखीच्या सर्व मराठी लोकांना या पुस्तकाबद्दल आणि ई साहित्यबद्दल सांगा.

असे न केल्यास यापुढे आपल्याला पुस्तके मिळणे बंद होऊ शकते.

दाम नाही मागत. मागत आहे दाद.

साद आहे आमची. हवा प्रतिसाद.

दाद म्हणजे स्तुतीच असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत असावे. ज्यामुळे लेखकाला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यात मदत होते. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे आणि त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा, आणि अखेर संपूर्ण समाज एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

दिवटा

भूपेश कुंभार

ई साहित्य प्रतिष्ठान

दिवटा (अनुभव)

भूपेश कुंभार

mob.no – 7030919910, 8668436022

bhupesh.kumbhar@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखकाची परवानगी घेणे आवश्यक आहे तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई होऊ शकते .

This declaration is as per the Copyright Act 1957. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :ई साहित्य प्रतिष्ठान

www. esahity. com

esahity@gmail. com

eSahity Pratishthan

eleventh floor

eternity

eastern express highway

Thane.

Whatsapp: 7710980841

App : <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.esahity>.

प्रकाशन : १४ मार्च २०१८

©esahity Pratishthan©2018

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध .
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता .
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ईसाहित्य - प्रतिष्ठानची परवानगी घेणे आवश्यकआहे .

भूपेश कुंभार

भूपेश कुंभार यांची ओळख सोपी नाही. आमच्या दृष्टीने त्यांची सर्वात महत्त्वाची ओळख म्हणजे ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या पायाचे ते एक दगड. ते नसते तर ई साहित्य प्रतिष्ठान झालेच नसते. एक हरहुन्नरी, पन्नास देश फिरलेला कलंदर आणि सर्व प्रकारच्या माणसांचा भुकेला हा माणूस लेखक आणि कवी आहे हे ओघाने आले.

तसे भूपेश कुंभार हे माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात गेली पंधरा वर्षे कार्यरत आहे. ते मुळचे मेकॅनिकल इंजिनियर, पण पिंड साहित्यिकाचा. लहानपणापासून विविध वाचनाची त्यांना मनापासून आवड आहे. त्याचबरोबर निरनिराळे संगीत प्रकार, फोटोग्राफी आणि प्रवासामध्ये त्यांना विशेष रुची आहे. पु.लं. देशपांडे, कुसुमाग्रज, व.पु. काळे, जी.ए. कुलकर्णी, ग्रेस हे त्यांचे मराठीतले विशेष आवडते लेखक कवी. सुरुवातीला माहितीपर निबंध, काही फुटकळ लेख ह्यापासून सुरुवात करून त्यांनी कविता लिहायला सुरुवात केली. नोकरी निमित्त पन्नास एक देशामध्ये जगभ्रमंतीचा योग आल्यानं निरनिराळ्या प्रदेशांच्या चालीरीती, परंपरा, माणसं, भावभावना ह्यांचा त्यांना जवळून परिचय झाला. म्हणून की काय त्यांच्या बऱ्याच लिखाणामध्ये ह्या अनुभवांचे पडसाद उमटतात. मराठी लिहित असताना काही दर्जेदार शायरी त्यांच्या हाती पडली अन त्यांना उर्दू साहित्याची गोडी लागली. "उर्दू शायरीची ओळख", "मस्त कलंदर" ह्या त्यांच्या लेखमाला खूप लोकप्रिय झाल्या.

त्यांची थोडी ओळख या पुस्तक मालिकेतून होईलच.

माझ्या आयुष्यात
एखाद्या गोड स्वप्नाप्रमाणे आलेल्या
भक्ती बर्वे यांना
हे पुस्तक समर्पित.

---भूपेश कुंभार

दिव्य

001

लहानपणी दिवाळीत बाबांना बोनस नावाचा एक अल्लादिन भेटत असे.. सगळ्या कुटुंबाच्या वर्षभराच्या रखडलेल्या इच्छा-आकांशा पूर्ण करण्यासाठी. सगळ्यांना नवीन कपडे, मोती साबण, उटणं, अत्तरं वैगेरे वैगेरे, झालंच तर एखादं घरगुती उपकरण सुद्धा. हा नवा करकरीत वास घरात टिकून राही अगदी डिसेंबर पर्यंत. मग पुन्हा नवीन वर्षाचे संकल्प सोडले जात, पुढच्या दिवाळीत मिळणाऱ्या बोनस मध्ये पूर्ण करता येण्याजोगे.

असं असलं तरी देखील हा अल्लादिन 'कुछ भी मांगो, मिल जायेगा" असा नव्हता त्याला बजेटच्या मर्यादा होत्या. त्यामुळ काहीवेळा दोन इच्छांपैकी एक निवडायची वेळ आली तर छापा काटा करावा लागे. अशाच एका दिवाळीत आईला कानातलं हवं की घरात फिलिप्सचा रेडिओ आणायचा ह्यावर छापा-काटा चा डाव खेळण्यात आला. आणि मग त्यावर्षी फिलिप्सचा रेडिओ जिंकला. (बाबांना बहुदा शोलेमधल्या अमिताभचं फ्लिप कॉईन हाती लागलं असावं.. नेहमी तेच जिंकत - बहुतेक वेळा बहुमताच्या बाजूने त्याचं दान पडत असे.).

त्यावेळी रेडिओचं आज टेलिव्हिजनचं नसेल त्याहून मोठं प्रस्थ होतं.. आणि त्यातल्या त्यात तो जर फिलिप्सचा किंवा मर्फीचा असेल तर लय भारी. आजही फिलीप्सचं हेड-क्वार्टर असलेल्या एन्डहोवन ह्या शहराचं ट्रेन स्टेशन हे फिलिप्सच्या मोठ्या रेडिओच्या आकारात साकारलेलं आहे.

संगीत सरिता, 'बिनाका गीतमाला', अमीन सयानी, विविधभारती, बातम्या, क्रिकेट कमेंटरी, श्रुतिका, आपली आवड, आपकी फर्माईश, जयमाला, बेला के फुल असं साग्रसंगीत फराळाचं भरलेलं ताट म्हणजे ऑल इंडिया रेडिओ. आमच्या शाळेची भिंत पुणे आकाशवाणी केंद्राला लागूनच होती त्यामुळे आतमध्ये काय चालत असेल ह्याबद्दल मनात नेहमीच एक प्रचंड कुतूहल असे

'पुणे आकाशवाणी' केंद्रावर त्यावेळी रात्री दहा वाजता 'मराठी नाटिका' सादर होत असे.. साधारण अर्ध्या तासाची. खूपच दर्जेदार सादरीकरण होई त्यामुळे तो कार्यक्रम अत्यंत लोकप्रिय होता कारण रंगमंदिरात जाऊन नाटक पाहणं हे फारच खर्चिक काम असे. किमती तिकिटं, रेस्टॉरंट मध्ये जेवण, मसाला पान, अबोली किंवा मग मोगऱ्याचा गजरा, दीडपट भाडं देऊन रात्री उशिरा परतायला लागणारी रिक्षा असा तो अघळ पघळ कार्यक्रम असे.. वर्षातून एखाद वेळेस परवडणारा

तेव्हा जेवणं रात्री आठ-साडे आठ पर्यंत उरकत त्यामुळे रात्री दहा पर्यंत जागं राहणं म्हणजे मग फारच मोठी कसरत करावी लागे. त्यासाठी मग वेगवेगळ्या क्लुप्त्या लढवाव्या लागत. कधी जेवण उशिरा करणे, जेवण झाल्यावर बाहेर एक लांबलचक फेरफटका मारून येणे किंवा मग पत्त्यांचा डाव मांडणे, हे त्यावरचे हमखास तोडगे होते. इतकं करूनही जागे राहूच याची काही शाश्वती नव्हती.. बाबा मग आम्हा लोकांना हलवून हलवून जागं करण्याचा प्रयत्न शेवटी सोडून देत.

परंतु ज्या-ज्यावेळी हा अशक्यप्राय अडथळा दूर केला गेला त्यानंतर मिळणारं फळ हे तितकंच गोड असे.. एखाद्या नाटिकेमध्ये “मेला म्हणजे काय झाला रे बाप्पा” असं आपल्या बापाला निरागसपणे विचारणारा कशाचीच जाणीव नसणारा पोरगा तुमच्या जाणिवा मात्र समृद्ध करून जाई. “वाऱ्यावरची वरात”, “बटाऱ्याची चाळ”, “व्यक्ती आणि वल्ली”, “ती फुलराणी” अशी एक एक नावं आज आठवली तरी “काय ऐकावं आणि काय ऐकू नये” ह्याची समज मनी निर्माण करणाऱ्या ह्या मॅजिकल बॉक्स ला मनापासून धन्यवाद दिल्याशिवाय राहवत नाही.

भक्तीताईंची पहिल्यांदा भेट झाली ती शिवाजीनगरच्या साठे बंगल्यात. भक्तीताई म्हणजे भक्ती बर्वे इनामदार. त्यावेळी आम्ही 'राम साठे' ह्यांच्या बंगल्यात आऊट-हाऊस मध्ये राहत असू. आज संचेती ब्रिजला लागून जे 'नाबार्ड'चं कार्यालय आहे त्याजागी हा बंगला होता. 'राम साठे' म्हणजे मोठी आसामी. चीन, इराण, अफगाणिस्तान, जर्मनी अश्या कित्येक महत्वाच्या राष्ट्रांसाठी भारताचे राजदूत म्हणून जबाबदारी यशस्वीपणे पार पडल्यानंतर ते भारताचे परराष्ट्रीय सचिव म्हणून दिल्लीत कार्यभार सांभाळत होते. बाबा त्यांच्याकडे पार्ट-टाईम ड्राइवर म्हणून नोकरी करत. मी साधारण दहा एक वर्षांचा असेन..

'राम साठे' यांचा मुक्काम बहुतांशी दिल्ली मध्ये असे. त्यामुळे पुण्यातला सारा कारभार त्यांच्या पत्नीच पाहत. पुण्यात असल्यावर साठे सरांकडे बऱ्याच

प्रतिष्ठित मंडळींचा सारखा राबता चालू असे. त्यात राजकीय, सामाजिक, प्रशासकीय अश्या सगळ्या प्रकाराच्या मंडळींचा भरणा होता.

विशेष म्हणजे ह्याव्यतिरिक्त असंख्य कलाकार मंडळी त्यांच्या बंगल्यावर उपस्थिती लावत. बंगल्याच्या हिरव्यागार लॉनवर ह्या दिग्गजांच्या रंगलेल्या खाजगी मैफिली मी खूपदा पहिल्या आहेत. आमच्या घरातून बंगल्यातल्या आवारात ह्या मंडळींच्या आकृत्या नजरेस पडत तेव्हा बाबा कोण कोण आलं आहे त्यांची नावं सांगत. त्या अजाणत्या वयात त्याचं फारसं अप्रूप वाटत नसे. पण आता त्यांनी सांगितलेली पं. भीमसेन जोशी, अभिषेकी बुआ, वसंतराव देशपांडे, झाकीर हुसेन, अल्ला बक्ष साहेब, सई परांजपे ही नावं आठवली की आपण कुठल्या अनुभवाला मुकलो ह्याची जाणीव होते.

अशाच एका दिवाळीमध्ये शफी इनामदार आणि भक्ती बर्वे साहेबांना भेटायला आल्याचं कानावर आलं आणि नेहमीसारखं ते कानामागेही टाकलं. भक्तीताई बाबांना चांगल्या ओळखत कारण ते बरेचदा ताईना घरी पोहोचवण्यास जात. त्यामुळे त्या दिवशी बंगल्यात आल्या आल्या ताईनी फर्मान सोडलं “पोरांना घेऊन ये लग्नेच” मग पुढच्या १० मिनिटांमध्ये आम्ही भावंडं गंध पावडर लावून बंगल्याच्या दिवाणखान्यात हजर होतो.. बाबांनी ओळख करून दिली “ह्या भक्तीताई”.. ताईनी आम्हाला दिवाळीनिमित्त मिठाई आणि चॉकलेट्स आणली होती, एका छानश्या पॅकिंग मध्ये. पहिल्या भेटीतच मग ही ताई भयंकर आवडली. तिने तोंड भरून आम्हा सगळ्यांची चौकशी केली.. शाळा, इयत्ता वैगेरे..

मग ती वरचेवर येत राहिली.. कधी शफी बरोबर कधी एकटी.. आमच्या कडे पाहून हसत हात हलवल्याशिवाय तिने कधीही बंगला सोडला नाही. एकदा असंच तिने बंगल्यातून बाहेर डोकावलं.. मामा एका मोठ्या झाडाखाली बसून त्या दगडी बंगल्याचं रेखाचित्र बनवत बसला होता. तिने त्याला हाक मारून बोलावून घेतलं.. त्याने काढलेल्या त्या रेखाचित्राचं मन भरून कौतुक केलं आणि बाकी चित्रं

पाहण्याचा हट्ट धरला.. त्यानं रेखाटलेली ५-१० चित्र पाहिल्यावर. . “तू खूप चांगला चित्रकार आहेस.. चित्र काढणं कधीही सोडू नकोस” असं अधिकारवाणीने बजावलं.. मामा एकदम भारावून गेला.

एकदा बाबा आम्हाला बालगंधर्व रंगमंदिरात तिच्या “ती फुलराणी” नाटकाला घेऊन गेले.. . तेव्हा पहिल्यांदा तिच्या अभिनयक्षमतेचं तसंच भाषेवरच्या प्रभुत्वाचं दर्शन घडलं.. नाटक संपल्यावर आम्ही तिला भेटायला विंगेत गेलो तेंव्हा तिने नाटकात वापरलेली फुलांची पूर्ण टोपलीच आम्हाला बहाल केली. पुढचे दहा दिवस ती फुलं आमच्या घरात दरवळत राहिली. ती इतकी सलगीनं वागायची तरी तिच्यापुढे जाण्यास आम्ही कचरत असू कारण इतरांशी वागताना तिचा एक दरारा असे. तिच्यासमोर आजूबाजूची मंडळी एकदम अदबीनं वागत

तिची शेवटची भेट झाली ती एक विचित्र घटनाक्रमांतर्गत. एका थंडीच्या भर मध्यानरात्री आमच्या घरावर एक मोठंसं चिंचेचं झाड पडून ते जमीनदोस्त झालं. मी साधारण चाडे-चार तास त्या ढिगाऱ्याखाली गाडला गेलो होतो.. सुदैवानं बचावलो.. पुर्नजन्मच जणू.. . बाबा नेमके बाहेरगावी गेलेले. सगळ्यांना वाटलं संचेती पुलावरून एखादं वाहन खाली पडलं. आम्ही एका रात्रीत रस्त्यावर आलो. जेव्हा सकाळी ही बातमी ताईला कळाली तेव्हा ताबडतोब धावत आली बंगल्यावर.. नाश्ता घेऊन. आम्हाला उराशी धरलं अन बराच वेळ सुन्नपणे बसून होती.. तीचं ते रूप आजही डोळ्यासमोरून जात नाही. नंतर मात्र ती पुन्हा कधीही भेटली नाही.

वाईला तिच्या आवडत्या “ती फुलराणी” ह्या सोलो ऍक्टचा प्रयोग संपवून मुंबईला येताना अपघातात ताई गेल्याची बातमी ऐकून क्षणभर खरंच वाटलं नाही.. तासभर काहीच सुचेना.. भानावर येता येता डोळे कधी डबडबले ते कळालंच नाही.

003

साठे बंगल्याला दोन गेट्स होते.. मुख्य प्रवेशद्वार पुणे-मुंबई रस्त्यावर होतं. त्यावर 'beware of dogs' अशी पाटी लावलेली होती. त्यामुळे सगळे गेस्ट्स जरा टरकूनच असत. मलाही त्यांची भीती वाटे.. त्यातलं एक पामेरिअन जातीचं असल्यानं कुणी असो नसो सतत भुंकायचं. ते केंव्हाही मागून येऊन माझी चड्डी फेडेल अशी अदृश्य भीती मनात बसली होती त्यामुळे मी प्रामुख्यानं त्या गेटने ये-जा टाळत असे.

दुसरं छोटं गेट संचेती ब्रिजच्या बाजूने जाणाऱ्या रस्त्याला लागून होतं. कुणी सोबत नसल्यास मी तिथून शाळेला ये-जा करीत असे. तसं ते सोयीस्कर

देखील होतं. शाळा पुणे आकाशवाणीला लागूनच असल्यानं पायी अंतर अवघ्या आठ ते दहा मिनिटांचं.. . त्यामुळे बहुतेक वेळा मी पायीच शाळेला जात असे. कधी कधी माझा मामा नाहीतर छोटा काका सायकलवरून शाळेत पोहोचवत. शाळेतून निघालं की सिमला ऑफिस चौक क्रॉस करून महाराष्ट्र बँकेचं लोकमंगल कार्यालय ओलांडलं की संचेती हॉस्पिटल लागतं. त्यानंतर संचेती ब्रिजवरून खाली जाण्यासाठी एक जिना आहे तो उतरला की साधारण तीनशे मीटरवर साठे बंगल्याचं हे गेट होतं.

संचेती ब्रिज हा रेल्वे प्लायओव्हर आहे त्यामुळे त्याच्या एक-दोन कमानी रेल्वे-लाईन्स साठी सोडल्या तर बाकी कमानी ह्या रिकाम्या असत. म्हणजे नदीच्या पुलावर बहुतेक कमानीखालून पाणी वाहतं तसा प्रकार नव्हता. त्यामुळे इतर कमानींखाली एकतर कचऱ्याचं साम्राज्य पसरलेलं असायचं, नाही तर भटकी कुत्री पावसात वैगेरे आसरा घ्यायची. बरेचदा रात्री तिथे अवैध प्रकार चालत त्यामुळे त्या मार्गाने जाऊ द्यायला आई काहीशी नाखूष असायची.

काही दिवसांनी एका कमानीखाली एक भिकारी सदृश माणूस वास्तव्याला आला. फाटके कपडे, दाढी वाढलेली, खंगलेलं शरीर, एकंदरच ओंगळवाणा प्रकार होता. परंतु त्याने आजूबाजूचा परिसर बऱ्यापैकी साफ करून घेतला होता.. बहुदा स्वयंपाकही करत असावा. जाता येता रोज त्याच्याकडे लक्ष जाई. नजरेला नजर मिळाली तर तोंड वेंगाडून हसायचा. त्यामुळे त्याचा आधीच भेसूर वाटणारा चेहेरा अजूनच भयाण वाटायचा. त्यात आईची ताकीद असल्याने मी सरळ नाकापुढे रस्ता धरून शाळेत जात असे.

पण मला त्याच्याविषयी कमालीचं कुतूहल वाटायचं. त्यामुळे मी काहीवेळा थांबून त्याच्या हालचालीकडे लक्ष देत असे. एक दिवशी त्याने मला हाताने इशारा करून जवळ बोलावलं. मी प्रचंड घाबरलो आणि जवळ जवळ पळतच घर गाठलं. त्यानंतर तो रोजच इशारे करून बोलावू लागला. आता माझी भीती थोडी चेपली होती तरीही त्याच्याकडे जायला धीर होत नव्हता. एक दिवस

त्याच्या हातात कसलं तरी मासिकवजा पुस्तक होतं आणि तो मला बोलावत होता. मी धीर करून त्याच्याकडे गेलो. त्याने जमीन साफ करून मला बसायला जागा केली तरी मी उकीडवाचं बसलो. काही दगा फटका झाला तर पोबारा करायचा ह्या उद्देशानं.. तो तोंडानं काहीच बोलत नसे.. ते पुस्तक जमिनीवर ठेवून त्यानं मला त्यातली चित्र दाखवली - इसापनीतीचं पुस्तक होत ते.. . मला घेऊन जाण्यास खुणावलं. मी थोडंसं अविश्वासानंच ते घेतलं अन तो नेहमीप्रमाणे दात विचकत हसला पण मला भीती वाटली नाही.. त्यादिवशी शाळेत मी हिरो होतो.. दुपारी घरी जाताना मी त्याला थम्स-अप केलं आणि तो पुन्हा हसला..

त्याच्याशी हे लगट कुणाला न कळताच सुरु होतं.. आईला कळालं असतं तर माझी शामतच होती. त्याने आजूबाजूचा परिसर स्वच्छ ठेवला असला तरी त्याचा शारीरिक अंगळपणा मला आवडत नसे. एक दिवस आईने बोहारिणीला देण्यासाठी काढलेले बाबांचे कपडे मी हळूच लंपास केले. त्याच्यासमोर उभा राहिलो, खुणेनेच त्याला ते घालण्याविषयी समजावलं. त्याने कपडे ठेवून घेतले आणि एक नवीन पुस्तक देत माझ्याकडे बघून पुन्हा हसला.. संध्याकाळी येऊन पाहतो तर छानपैकी अंघोळ करून त्याने बाबांचे कपडे घातले होते. एक दाढी सोडली तर छान दिसत होता.. आता थम्स-अप करण्याची पाळी त्याची होती आणि हसण्याची माझी..

दुसऱ्या दिवशी मी त्याला दाढीचं सामानही आणून दिलं त्याच्याकडे एका ट्रकचा रिअर-विव्ह्यू मिरर होता.. मला पुन्हा एक पुस्तक मिळालं. संध्याकाळी दाढी सफाचट. मला तो आवडू लागला होता आणि त्याला मी.. पण सारं चोरी-छुपेच.. शाळेत जाताना तो गायब असायचा मात्र परत येताना माझी वाट पाहायचा.. खूपदा मी त्याला माझा उरलेला डबा द्यायचो.. मी मुद्दामहूनच आईकडून थोडासा जास्त डबा भरून घेई - वर्गमित्र शेअर करतात ह्या सबबीखाली. तो मला एक स्माईल द्यायचा नाहीतर पुस्तक.. आईला खरकटा डबा घरी आणलेलं चालत नसे. मग तो मला डबाही विसळून देई एकदम चकाचक.. .

आम्ही सोयायटीत राहत नसल्याने मला खेळायला कुणी सवंगडी नव्हते. एकदा त्याने शंभर एक गोट्या जमवल्या.. रस्त्यावर मोठठं घड्याळ काढलं आणि माझी वाट पाहत बसला. मी आल्यावर आम्ही पन्नास-पन्नास गोट्या वाटून घेतल्या आणि रस्त्यावरच डाव सुरु झाला. रस्त्यावरून येणारे जाणारे विचित्र नजरेनं आम्हा दोघांकडे कटाक्ष टाकत आणि पुढे निघून जात. त्याला कशाचाच फरक पडत नव्हता. आज त्याच्या डोळ्यात भलतीच चमक होती. सरते शेवटी त्याने डाव जिंकला. मी सगळ्या गोट्या हरल्यामुळे हिरमुसला झालो. त्याने लहान मुलासारख्या उड्या मारल्या. मला भलता राग आलेला. घरी जाताना त्याने सगळ्याच गोट्या माझ्या दप्तरात टाकल्या. सरते-शेवटी त्याचा लकी डंपर (स्ट्रायकर) माझ्या हातात सोपवला. मला प्रचंड आवडला तो डंपर. मी त्याला थम्स-उप केलं आणि तो नेहमीप्रमाणे हसला

असाच एकदा तो माझी वाट पाहत होता.. आणि मी त्याला भेटण्यासाठी आतुर म्हणून जिन्यावरून भरभर उतरत होतो.. अचानक माझा तोल गेला आणि मी कडमडलो.. डोक्याला खोक पडली. तो धावला. मला उचलून घरी नेलं. बाबांचा शर्ट त्याच्या अंगावर पाहून त्यादिवशी आमचं गुपित उघड झालं.. नाही तरी घरी गायब होणाऱ्या वस्तूंवरून आणि वाढणाऱ्या पुस्तकाच्या ढिगावरून शंकेची पाल चुकचुकली होतीच त्याला आज दुजोरा मिळाला.. मला नादाला लावल्याबद्दल त्याला हाकलण्यात आलं आणि माझं त्या रस्त्यावरून जाणं बंद झालं.. पुढचे दोन दिवस मला सरसरून ताप भरला होता.

एक आठवडा उलटल्यावर घरातून सक्त ताकीद असताना देखील मी जिना उतरलो आणि त्या वाटेला गेलो.. तर समोर ससूनची व्हॅन उभी होती.. महापालिकेच्या जीपसोबत.. त्याचा आडोसा काढण्याचं काम सुरु होतं.. दाढी वाढलेलं, अर्धवट कपडे अंगावर असलेलं आणि मला पहिल्यांदा ज्या अवस्थेत तो भेटला होता त्याहीपेक्षा बत्तर अस्वस्थेत असणारं ते कलेवर बेवारस म्हणून व्हॅन मध्ये चढवलं जात होतं.. उशाला ४-५ मासिकांचा ढीग लावत.. .

मी गाडीजवळ घुटमळत होतो. मला आणखी जाणून घ्यायचं होतं पण तंबाखूचा बार भरलेल्या जीप ड्राइवर ने मला हटकलं. “काय तमाशा लागलाय का? चल पळ घरी “ म्हणत, तिथून पिटाळून लावलं. मी गेटच्या फटींमधून बराच वेळ ती कारवाई न्याहाळत होतो.. त्या दिवशी मनाला पहिली खोक पडली.. कधीही भरून न येणारी.. . मला रडू आलं नाही. मी शांत झालो ते कायमचाच.. आई म्हणाली “पोरगं शहाणं झालं”

004

कधी कधी केवळ गरजेपोटी घेतलेले निर्णयसुद्धा अजाणतेपणी आयुष्याला कलाटणी देणारे ठरू शकतात. निर्णय घेताना ठाम विचाराचं अधिष्ठान असणं मात्र नितांत आवश्यक असतं. शिकलेल्या आणि मोठ्या लोकांच्या सानिध्यात नुसतं वावरलं तरी आपली प्रगती होते असा बाबांना ठाम विश्वास होता. त्यापायी 'राम साठे' ह्यांच्याकडे पार्ट टाईम नोकरी करण्याचा त्यांचा निर्णयही असाच आयुष्याला कलाटणी देणारा ठरला. त्यावेळी कदाचित त्यांनाही त्याची कल्पना नसावी. ह्या नोकरीमध्ये कमाई जरी तुटपुंजी असली तरी डोक्यावर छप्पर आणि पोरं चांगल्या संगतीत वाढतील हा विचार बाबांचा उत्साह वाढवणारा होता.

साठे मॅडम सुरुवातीला आमच्याशी अगदीच फटकून वागत.. पुण्यातले सारे व्यवहार त्यांच्याकडे असल्याने अधिकार गाजवण्याची त्यांची अशी एक खास स्टायल होती. काहीशी आक्रमक.. त्या फारसं कुणाला लागून घेत नसत.. अगदी तुसड्या वाटाव्यात इतकं. त्याला अजून एक कारण होतं ते म्हणजे त्यांना आधीच्या ड्राइवर कुटुंबाचा फारसा चांगला अनुभव नव्हता. त्यामुळे नोकरांशी नोकरांसारखं वागावं हा फंडा त्यांनी आत्मसात केला होता. ड्रायव्हर कुटुंब म्हणजे अशिक्षित टारगट पोरं - आक्रस्ताळी बायको आणि कधी मधी टाकून धिंगाणा करणारा बाप असा एकंदर त्यांचा समज होता. त्यामुळे बाबांना तिने अगोदरच बजावलं होतं की इथे गडबड गोंधळ चालणार नाही. बाबांनी ते आनंदाने कबूल केलं.

मॅडम संपूर्ण बंगल्याला रोज दोनदा चक्कर मारत. त्यांचं आमच्याकडे बारीक लक्ष असे.. रोज साडेपाच सहाला त्या आमच्या घराच्या बाजूला असलेलं पंपहाऊस चेक करायला येत. आई रोजच्या सवयीप्रमाणे आम्हाला हात-पाय धुवायला लावून दिवा लावताना शुभंकरोति म्हणायला लावत असे. ते त्यांच्या बरेचदा कानावर पडे. मग त्या रोज आम्ही शुभंकरोति म्हणत असताना अंगणात उभ्या राहू लागल्या. आईचं लक्ष त्यांच्याकडे गेलं की आई अवघडून जाई. आणि त्यांना घरात येण्याची विनंती करे. त्या घरात न येता हळूच तोंडावर बोट ठेवत आहे तसंच सुरु ठेवायला सांगत. आम्ही पाठमोरे असल्यानं आम्हाला काहीच खबर लागत नसे. आमचं एकसुरात आणि उच्चारवात शुभंकरोति कल्याणम सुरु असे. त्यांना भारी कौतुक वाटे.

त्यांनी आमच्या शैक्षणिक प्रगतीची आईकडून माहिती घेतली आणि मी जिल्हा परिषदेच्या शाळेत पहिला आलेला ऐकून त्यांना आश्चर्याचा गोड धक्का बसला.. हळूहळू त्यांचा आमच्या विषयीचा गैरसमज गळून पडत होता. मग बागेला पाणी घालणं.. झाडं लावणं.. तण काढणं अश्या कामात त्या आम्हाला सहभागी करून घेऊ लागल्या.. आम्हाला पाईपने झाडांना पाणी घालणं म्हणजे धमाल वाटे.. आमच्या हातात पाईप देऊन त्या बाजूला उभ्या राहून मजा पाहत. कधी कधी

बंगल्याच्या खिडकीतून आमच्या माकडचेष्टा पाहून हसताना त्यांच्या सासूबाईंना आणि मुलीलाही सामील करून घेत.

बाबांनी एक दिवस त्यांना सुटी मागितली. त्यांनी कारण विचारलं. बाबा म्हणाले “मोठ्या मुलाला महापालिकेच्या शाळेत प्रवेश घ्यायला जायचं आहे” त्या ताडकन म्हणाल्या “अरे वेडा का तू? इतका हुशार मुलगा. त्याला महापालिकेच्या शाळेत काय? . कुठल्यातरी चांगल्या शाळेत घाल..”, बाबा म्हणाले “बरेच प्रयत्न केले.. पण एंडमिशन फुल झालेत. त्यात शाळा सुरु होऊन दोन महिने झालेत त्यामुळे महापालिकेच्या शाळेशिवाय कुठेच प्रवेश मिळणार नाही” त्यांनी थोडा वेळ विचार केला आणि मग म्हणाल्या “ते तू माझ्यावर सोड. उद्या नऊ वाजता त्याला माझ्याकडे पाठव आणि तूला साहेबांना घेऊन आजच मुंबईला निघायचं आहे”.

दुसऱ्या दिवशी आईने मला तयार करून माझी इयत्ता दुसरीची गुणपत्रिका व इतर कागदपत्रांची जंत्री एका कॅरीबॅगमध्ये भरली आणि माझं पार्सल मॅडमच्या हाती सोपवलं. मॅडमनी एक दोन फोन फिरवले तोवर पोर्चमध्ये रिक्षा तयार होती. मला घेऊन त्यांनी रिक्षा आकाशवाणी चौकात घ्यायचं फर्मान सोडलं. मी अंग चोरून बसलो होतो. त्यांनी मला आरामात बसायला सांगितलं पण थोडा वेळच लागला. आकाशवाणी शेजारी 'भारत इंग्लिश स्कूल' आहे तिथे आमची रिक्षा मैदानात येऊन थांबली. मॅडम ने हंगामी मुख्याध्यापकांची वेळ घेतली होती.

मुख्याध्यापकांनी त्यांचं अदबीनं स्वागत केलं. मॅडमने त्यांच्यासमोर कागदपत्र समोर मांडत माझी शिफारस केली आणि म्हणाल्या “मी म्हणते आहे म्हणून प्रवेश देऊ नका तर त्याची गुणवत्ता पाहून त्याला सामावून घ्या. “ मुख्याध्यापकांनी प्रवेश फॉर्म त्यांच्यापुढे धरला. त्यांनी तो स्वतः भरला. मी ठोंब्या तसाही ह्या कामाचा नव्हतो. “काळजी करू नका.. मी पाहतो काय करायचं ते” असं म्हणून फॉर्म ठेवून घेतला. मॅडम म्हणाल्या “मी पुन्हा येण्याची गरज आहे का? इथून पुढे त्याचे वडील येतील काही लागलं तर”. . मुख्याध्यापकांनी त्याची गरज

नसल्याची ग्वाही देत वडील आले तरी चालतील म्हणून मान डोलावली. आम्ही पुन्हा रिक्षाने बंगल्यावर परतलो.

त्यानंतर बाबांनी शाळेत दोन-तीन चकरा मारल्या तेंव्हा त्यांच्या तोंडाला पानं पुसण्यात आली. एकतर शाळेत हे प्रकरण अगदीच हलक्यात घेतलं होतं. मिडटर्म प्रवेश आणि त्यातल्या त्यात एका ग्रामीण मुलाला प्रवेश देणं त्यांना रुचलं नव्हतं. त्यांनी ते फारसं मनावरही घेतलं नाही. माझ्या प्रवेश अर्जाला केराची टोपली दाखवण्यात आली होती. चार-पाच दिवसांनी मॅडमनी पुन्हा बाबांकडे चौकशी केली. बाबांनी आधी उत्तर टाळलं पण फारच आग्रह केल्यावर घटनाक्रम सांगितला. आजवर केलेल्या मदतीचे आभार मानून त्यांनी हा प्रयत्न सोडून देण्याची विनंती केली. मॅडम शांत स्वरात म्हणाल्या “मी काय करायचं हे मी ठरविन.. तू त्याला उद्या नऊ वाजता माझ्याबरोबर पाठव.. मी हे काम एका फोन मध्येही करू शकते पण तुझ्या मुलाला त्याची गरज नाही त्याला मी गुणवत्तेवर प्रवेश मिळवून देईन. “

दुसऱ्या दिवशी आमची स्वारी पुन्हा शाळेत हजर होती. त्यांनी पुन्हा मुख्याध्यापकांची भेट घेतली.. त्यांनी थातुर मातुर कारणं देत प्रवेश देण्यास असमर्थता दर्शवली. आणि हे प्रकरण त्यांच्या अखत्यारीत येत नाही असं जाहीर केलं सरते शेवटी अजून एका व्यक्तीचं नावं सुचवलं”. मॅडमने कमालीचा संयम दाखवत मग त्यांची वेळ घेतली आणि मग सुरु झाला तो भेटींचा सिलसिला - आम्ही रोज नऊ वाजता रिक्षाने बाहेर पडत असू. रोज एक नवीन नाव पुढं केलं जाई आणि मॅडम त्या व्यक्तीची वेळ घेत. दर वेळी निष्पन्न काहीच होत नव्हतं. मी रोजच्या नेमाला कंटाळलो होतो. मॅडम मात्र प्रचंड चिकाटीनं ह्याचा पाठपुरावा करीत होत्या. अविश्रांतपणे. एका ड्रायव्हरच्या मुलासाठी. एकदा साहेबांनी सहज विचारलं की त्यांची काही मदत होईल का? “ह्या मुलाला त्याची गरज नाही” मॅडमने ठणकावून सांगितलं.

आजवर त्यांनी कुठेही आपली ओळख वापरली नव्हती ना दबावतंत्र. मला गुणवत्तेवरच प्रवेश मिळायला हवा असा त्यांचा अट्टाहास होता.. आम्ही जवळपास ३ आठवडे रोज रिक्षाने फिरत होतो पण बाईने धीर सोडला नव्हता. दिवसामागून दिवस जात होते.. माझा अभ्यास बुडत होता.. प्रवेश मिळणार की नाही ह्याची शाश्वती नव्हती. माझं वर्ष वाया जाणार की काय? अशी भीती बाबांना सतावत होती. मॅडमनी हा विषय प्रतिष्ठेचा केल्यानं त्यांना पुन्हा विचारण्याची सोय नव्हती. त्यांच्यावर विश्वास ठेवण्यापलीकडे गत्यंतर नव्हतं. आतापर्यंत मी शाळेतल्या स्टाफलाही पुरता माहित झालो होतो.. आणि माझा प्रवेश म्हणजे स्टाफ-रूम मध्ये एक चर्चेचा विषय झाला होता. शेवटी ही चर्चा विद्या प्रसारिणी सभेच्या चेअरमन पर्यंत पोहोचली. ते मॅडमला फार चांगले ओळखत त्यांचं बंगल्यावर येणं जाणं होतं. त्यांना मात्र प्रकरणाच्या गांभीर्याची लगेच कल्पना आली.

हातातलं काम सोडून ते बंगल्यावर हजर झाले.. चहापाणी झाल्यावर त्यांनी झाल्या प्रकाराबद्दल दिलगिरी व्यक्त करित मॅडमची मनापासून क्षमा मागितली. मॅडमनेही त्यांच्याशी युक्तिवाद करत माझी योग्यता समजावून सांगितली. त्या म्हणाल्या “तुला फोन करून मला एका मिनिटात हा प्रश्न सोडवता आला असता.. पण प्रश्न प्रिंसिपलचा आहे.. त्याला त्याच्या योग्यतेवरच प्रवेश मिळायला हवा.. “ सरांनी त्याला विनातक्रार दुजोरा दिला. मॅडम आणि सरांच्यात खाजगीमध्ये काहीतरी गुप्तगू झालं आणि सर त्यादिवशी निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी शाळेच्या मुख्याध्यापकांची कार मला शाळेत घेऊन जाण्यासाठी दारात उभी होती. त्यादिवशी मला शाळेत दिवसभर जणू व्ही. आय. पी. ची वागणूक देण्यात आली. मी एका रात्रीमध्ये स्टार झालो होतो. दुपारपर्यंत माझ्या प्रवेशाचा मार्ग खुला झाला होता.. दोन वाजेपर्यंत मला शाळेत दाखल करून घेण्यात आलं. अगदी शाळेच्या गणवेशासहित. पुढचे तीन-चार महिने शाळेचा शिपाई सायकलवर मला रोज शाळेसाठी पिकअप करून शाळा सुटल्यावर त्याच सायकलवर घरपोच सोडवत होता. जोवर मॅडमने फोन करून आमच्या

विनंतीनुसार ही घरपोच सेवा बंद केली नाही तोवर.. शेवटी संस्कार, गुणवत्ता आणि चिकाटीचा विजय झाला होता.. एका बेढब दगडाला पैलू पडायला सुरुवात झाली होती.

005

संयुक्त कुटुंबातून विभक्त झाल्यानंतर बाबांनी पहिल्यांदा आपला संसार पुण्याबाहेर मांजरी फार्मला थाटला. त्यावेळी ते फारच छोटंसं गावं होतं. गाव म्हणण्यापेक्षा कृषी खात्याची आणि पुणे कृषी विद्यापीठाची बरीच केंद्र इथे निर्माण झाल्यामुळे आजूबाजूला वस्ती निर्माण झाली होती. पुण्याच्या बाहेर असल्याने घरभाडंही तसं अवाक्यातलं होतं. बाबा त्यावेळी हडपसरच्या पी. एम. टी बस वर्कशॉपला काम करीत. त्यामुळे हे ठिकाण अगदी सोयीस्कर होतं. मी अजून गावालाच आजीकडे होतो. माझं छान चाललं होतं. बाबा इकडे आई, भाऊ, छोटी बहीण यांना घेऊन राहत असत.

मांजरी फार्मची कृषी विद्यापीठ केंद्राची कमान सोडली की पुणे-सोलापूर हायवे वर एक ब्रिज लागतो. त्याच्या लग्गेच खाली ही चाळीवजा घरं होती. पुलाखालून वाहणारा खळाळता ओढा अगदी समोरच फारतर शंभर-दीडशे फुटावर होता. चाळीतल्या बायका तिथे भांडी आणि कपडे धुण्यास जात.. . आजूबाजूला बारामाही बहरलेली भाजीपाल्याची शेतं होती. अगदी हिरवागार परिसर होता.

समोरच सोलापूर हायवे होता. लागूनच पूल असल्याने हमरस्ता बराच उंचावर होता. तरीदेखील गाड्यांच्या हॉर्नचे आवाज आणि भरधाव ट्रक पुलावरून गेला की पूल असा थरथरे की पोटातलं पाणी लक्कन हलत असे.

माझं शाळेचं वय झाल्यानं आईने बाबांकडे माझ्यासाठी तगादा लावला होता. बाबा मात्र शांत होते. त्यांचं म्हणणं होतं.. “दुसऱ्याचं पोरं कोण किती दिवस सांभाळेल? एक ना एक दिवस आणून सोडतीलच. “ त्यावर आईला वाटे, आताच वळण लावलं नाही आणि योग्य वेळी शाळेत घातलं नाही तर पोरगं हाताबाहेर जाईल.. तिला वाटणारी चिंता खरी होती. गावी आजीकडून होणाऱ्या अतिलाडांमुळे मी भलताच शेफरलो होतो. आजीला माझ्या शिक्षण आणि भविष्याची चिंता नव्हती. मी फक्त गुरांमागे फिरणं बाकी होतं. मला कशाचीच जाणीव नव्हती ना कशाची फिकीर.. टायरची गाडी लाकडाने पिटाळीत मी गावभर उंडारत असे. आणि दिवसाला सरासरी दोनतरी तक्रारी वाड्यावर येतील असं पाहत असे. कुणी ओरडत मागे आलंच तर मग आजीच्या पदरामागे दडून राही. आजीसुद्धा भांडणाला वस्ताद होती. तिचा आवाज वाढला की “कुणी ह्या बाईच्या नादाला लागा” म्हणून तक्रारकर्ते आल्यापावली परत जात. मग आजी आणि मी एकमेकांना टाळी देत असू

एक दिवस आईच्या कटकटीला वैतागून बाबा मला पुण्याला घेऊन आले. आजीनं प्रचंड त्रागा केला. पोराला माझ्यापासून तोडलंस तर तुला पाप लागेल असही सुनावलं. मीही आजीला बिलगून भोकाड पसरलं. त्यावेळी तीच माझी आई होती. आपण कुठल्यातरी अनोळखी प्रदेशात जाऊन पडणार हे मला मान्य नव्हतं. पण बाबा ठाम होते. त्यांनी कुणाचं एक ऐकलं नाही आणि मला सरळ बखोटीला मारून पुण्यात आणून पटकलं. मी येताना रस्त्यात असा काही उच्छ्राद मांडला होता कि बाबांच्या देखील नाकी नऊ आणले होते.

मी इतका हट्टी होतो की घरात यायलाच नकार दिला. अंगणातच ठाण मांडलं. बाबा म्हणाले “पडू दे काट्याला इथंच. भूक लागली की येईल झकत घरात”.

त्यांचा राग अनावर झाला होता. जाता जाता मला त्यांनी दोन ठेऊन दिल्या.. मी अजूनच जोरात भोकाड पसरलं. आई कळवळली. तिने देखील मला आत येण्यासाठी खूप प्रयत्न करून पाहिले. पण मी महावस्ताद होतो. मी आता कुणाच्या बापाला देखील ऐकणार नव्हतो. चार एक तास हा तमाशा चालू होता. आजूबाजूचे सगळे चाळकरी जमा होऊन हा खेळ पाहत होते. आणि हेच का ते बबनरावांचं थोरलं पोर म्हणून विस्मयाने पाहत होते. काय आघाव पोटुं आहे अशीच साऱ्यांची प्रतिक्रिया होती. सरते शेवटी काहीही न खाता पिता रडून रडून दमल्यामुळे मी अंगणातच झोपी गेलो. शेवटी बाबा मला उचलून घरात घेऊन गेले. माझ्या अश्या पहिल्या अजब गृहप्रवेशाच्या झलकीनं येऊ घातलेल्या माझ्या लोकप्रिय नाटकांचा प्रोमो तिथेच संपला होता.

006

दुसऱ्या दिवसापासून मी माझ्या एक एक क्लुप्त्या बाहेर काढायला सुरुवात केली. मला आईनं आजीपासून तोडल्याचा प्रचंड राग आला होता. माझी आजी म्हणजेच माझी आई असा माझा समज होता. आई म्हणवणाऱ्या ह्या बाईला मी बिलकुल ओळखत नव्हतो. त्यामुळे माझा असहकार सुरूच होता. बाबा असे पर्यंत मी शांत राही कारण त्यांनी मला फटकावण्याची भीती वाटे. वर्कशॉप मध्ये मेकॅनिकचं काम करत असल्याने त्यांच्या हाताला घट्टे पडले होते. त्यामुळे त्यांनी एक जरी फटका मारला तरी मी कासावीस होऊन थेट पाणीच मागत असे. आपला फटका चुकून वर्मी लागायचा म्हणून ते शक्यतो मारणं टाळत. पण एखाद्याला सणक येईपर्यंत विट आणण्यात माझा नावलौकिक होता.

एकदा बाबांनी पाऊल बाहेर टाकलं रे टाकलं की माझ्यातला सैतान जागा होई. मग मी असहकाराची तीव्रता वाढवीत असे. कुठे भांडीच फेकून दे.. पाणी भरलेली बदलीच लाथाड. जेवायला दिलेलंच उधळून दे असे माझे प्रताप सुरु असत. बाकीची भावंडं भिंतीला पाठ लावून हा हॉरर शो विफारलेल्या डोळ्यांनी पाहत. आई मात्र संयमाने मी केलेला सारा पसारा आवरत असे. मला काहीच फरक पडत नव्हता. संध्याकाळी बाबा आल्यावरती मात्र मी एकदम शांत. चकार शब्द काढत नसे. एका कोपऱ्यात गपचूप बसून राही. आईदेखील दिवसभरात मी केलेल्या उन्मादाची थोडीशी सुद्धा तक्रार बाबांकडे करीत नसे. मला फटके पडतील म्हणून. “सुधारतोय हळू हळू” असाच तिचा सूर असे.

माझा आक्रस्ताळेपणा आता दिवसेंदिवस वाढतच होता. मला आधीच नाही नाही त्या सवयी होत्या. एक धड असेल तर सांगू? वरतून हे अनुशासन आणि कोंडले गेल्याचा आभास मला स्वस्थ बसू देत नव्हता. मला काही पटलं नाही की मी फतकल मांडून पाय खोडत असे. वरतून त्याला सप्तसुरांचं भोकाड मदतीला घेई. त्याची लय गरजेनुसार कमी जास्त होत असे. म्हणजे कुणी बोलणं सुरु केलं की ते वरच्या पट्टीला तारसप्तकात जाई अन घाबरून बोलणारा गप्प बसला की हळूच मंद्र सप्तकात येई. रडण्याचे असे आरोह-अवरोह घेत असताना मधून मधून एका हाताने शेंबूड पुसणं देखील चाले. त्याने सुरावटीला एक प्रकारची अनुनासिकता प्राप्त होई. अतिशय श्रवणीय प्रकार होता माझ्या अँगलमधून.

आईला ह्याची आता सवय झाली होती. माझा हट्ट पुरा झाला नाही की चालता चालता जमिनीवर अंग टाकून देणे हा माझा आवडता हातखंडा होता. खूपदा कामी येई. त्यासाठी मी कुठे आहे ह्याचा विचार करीत नसे. मला घर, अंगण, मैदान, रस्ता, दुकान काहीही चालत असे. मग आईला मला नाईलाजास्तव फरफटत घरी घेऊन जावं लागे. बघ्यांची सहानुभूती मिळवायला हा उपाय चांगला होता.. मग त्यातलाच एखादा न राहवून माझा हट्ट जुजबी असेल तर पुरा करीत असे. कसा

का होईना पण हट्ट पुरवला गेला की मी पुन्हा ताठ उभा. आई मात्र ह्यात व्हिलन ठरे. मला त्यात एक असुरी आनंद मिळायचा..

आणलेला खाऊ जर मनासारखा वाटेला येणार नसेल तर तो रस्त्यावर फेकून देणं हा आणखी वात्रट प्रकार मी सर्रास करीत असे. माझी सर्वात लहान आत्या हे माझं त्यासाठीचं हमखास गिर्हाईक होतं. बरेचदा रस्त्यावर पसरलेला खाऊ उदा. खारी बटर वैगेरे कावळे पटकन उचलून पोबारा करत. त्यांची फारच चंगळ असे. मग आत्या माझी विनवणी करे पण मी माझा वाटा मान्य केल्याशिवाय माघार घेत नसे. समजूत वैगेरे काढण्याच्या पलीकडचं होतं हे सारं. आई डोक्यावर हात मारून घेई.

हे सारं आता आईच्या डोक्याबाहेर चाललं होतं. तिचा संयम आता सुटत चालला होता. “लातो के भूत बातोसे नही मानते”. ह्याचा तिला आतापर्यंत पुरेपूर प्रत्यय आला होता. शेवटी नाईलाजाने तिने मारपिटीचं हत्यार उपसलं. तसा मी निगरगट्ट होतो थोडफार फाटकावलं तर ते मी झुरळासारखं झटकून टाकी आणि पुन्हा उपद्र्याप करायला मोकळा. लाज, लज्जा, शरम असलं काही माझ्या गावीच नव्हतं. परंतु एक दिवस मी असंच हट्टानं रस्त्यातच अंग टाकलं. माझं अमोघ अस्त्र त्यादिवशी मात्र माझ्यावरच उलटलं. आणि धरणीकंप झाला.

त्यादिवशी मात्र आई भडकली तिथल्याच एका झाडाचा फोक काढून माझ्या पोटऱ्यांवर सपासप सपासप वार सुरु झाले. मी कळवळलो. हे असलं काही मला अपेक्षित नव्हतं. मी ताडकन उठून उभा राहिलो आणि पळू लागलो. आज तर मला पब्लिककडून ही सहानुभूती मिळत नव्हती. त्यांनाही आता ठाऊक झालं होतं माझं हे नाटक. त्यामुळे अजून थोडे दोन रट्टे जास्त पडले तर बरंच असा त्यांच्या चेहेऱ्यावरचा अविर्भाव होता. आई गरजली.. “पळशील तर अजून फटके बसतील. एका जागेवर नीट उभा रहा. आज मी तुझी गय करणार नाही. “ तिचा रुद्रावतार पाहून माझी मतीच कुंठित झाली.

मला काय करावं काहीच सुचेना. माझी अक्कल पुरती गहाण पडली होती. मी एका जागी थिजल्यासारखा झालो. फटाक्यांवर फटके सुरूच होते. पोटरीवर वळच्या वळ उठत होते. एक वार वर्मी लागला आणि मी धराशायी झालो. गुराढोरासारखं मारणं म्हणजे काय असतं ह्याचं बघ्यांना प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिक बघायला मिळालं. पण एकाचीही मध्ये पडण्याची हिम्मत झाली नाही. शेवटी आईने मला फरफटत फरफटत घरी नेलं आणि घरात कोपऱ्यात नेऊन आदळलं.

तिचा सर्वांग थरथर कापत होतं. अंगांची लाही लाही होत होती. तिने पाण्याचे दोन तांबे घटाघटा कोरड्या पडलेल्या घशाखाली रिते केले. आणि बाजूलाच डोकं धरून बसली. माझं संपूर्ण शरीर बधिर झालं होतं. माझेच पाय मला मणामणाचे वाटू लागले. प्रचंड मानसिक धक्का होता तो. सर्जिकल स्ट्राईक. एखाद्याच्या जोरात कानाखाली मारल्यावर जसा सन्नाटा पसरतो ना तसं काहीसं घडलं. ठोंब्या दगडावर पहिली छिन्नी-हातोडी पडली होती. कातळाचा उडालेला टवका फारच मोठा होता..

007

पुढचे काही दिवस मग घरात भयाण शांतता होती. कुणी कुणाशी बोलत नव्हतं. मी आपल्या पायांवरील उठलेल्या वळांना कुरवाळत बसलेला असे. दहा बारा दिवस अंग जबरदस्त ठणकत होतं. आईला इच्छा असूनही ती माझ्याकडे फिरकली नाही. तिचा जीव आतून तुटत होता.. पण कणखरपणाने तिला माझ्यातला हतवादीपणा मोडून काढायचा असावा. त्यामुळे मी किती जरी व्हीव्हळलो तरी तिला काही फरक पडत नाही असं ती दाखवत होती. मीही इतक्यात हार मानणार नव्हतो. कुठून तरी मला सहानुभूतीची इवलीशी तरी दोरी मिळतिये का ते शोधत होतो. परंतु आता माझ्या भूमिकेला अनुमोदन देणार कुणी उरलं नव्हतं. माझं पाणी मलाच भरावं लागणार होतं.

तरीही आत राग खदखदत होता. परंतु खोडसाळपणा निश्चित कमी झाला होता. मी सगळ्यांशी अबोला धरला आणि अलिप्तपणे वागू लागलो. माझे उपद्र्याप तात्पुरते थांबले होते. म्हणजे उर्मी नव्हती अशातला भाग नाही पण आता शरीर साथ देत नव्हतं. असलं काही करावं म्हटलं तर कुठून तरी अचानक कळ येई आणि विचार बदलावा लागे. ह्या प्रकरणामुळे आईशी दुरावा अजूनच वाढला. त्यात गावाची आणि आजीची आठवण तीव्रतेनं येई. पण एक कळून चुकलं होतं की इथून पुढे या जागेपासून सुटका नाही. इथेच राहावं लागणार. परत गावाला जाता येणार नाही.

हळू हळू प्रकरणाची तीव्रता कमी झाली आणि घरात रोजची जगरहाटी सुरु झाली. इथून पुढे जेव्हा जेव्हा माझ्याकडून आगळीक होई तेव्हा तेंव्हा आईने जिथल्या तिथे फटकावयाला सुरुवात केली. आता मारहाणीची तीव्रता बुकलून काढण्यावरून एखादी चापट किंवा मग लाटणं ह्यावर आली. माराची तीव्रता जरी कमी झाली असली तरी वारंवारता फारच वाढली. त्यामुळे माझ्या एकंदर मार खाण्याच्या कोट्यामध्ये फारसा फरक पडला नाही. उदा. दोन्ही हाताने जेवण करीत असताना आढळलं तर तिथल्या तिथे डाव्या हातावर लाटण्याचा प्रसाद दिला जाई. मग डावा पंजा निकामी. झकत एका हाताने जेवावं लागे. माठाला ओळंब्याने घडवणं सुरु होतं आणि सुबक आकारही येत होता तरी जखमा मात्र काळजात रुतत होत्या. हळूहळू बरेचसे छोटे मोठे प्रमाद गळून पडू लागले. खराब अक्षराची वळणदार होण्याकडे वाटचाल सुरु झाली.

आता हट्ट मनात येत असला तरी त्याचं बाहेरील प्रदर्शन थांबलं होतं. आणि अनिच्छेने का होईना पण नियमांचं पालन सुरु झालं. खूपदा कळत असलं तरी वळवणं अवघड होतं. त्यातलंच एक म्हणजे माझं मोठ्यांना अरेतुरे करणं किंवा त्यांचा एकेरी नावाने उल्लेख करणं. हे काही मुद्दामून होत नव्हतं पण जिभेला लहानपणापासून वळण पडलं असल्यानं त्याला सरळ रेषेत आणणं मला कठीण जात होतं. आईला ह्याचा प्रचंड तिटकारा होता. थोरामोठ्यांना एकेरीने हाका मारू नये

असं तिने कित्येकदा बजावलं होतं पण माझ्याकडून ते काही जमत नव्हतं. मी बाबांना “ए आप्पा” अशी हाक मारत असे. आईला हाक मारण्याचा प्रश्नच नव्हता इतकं आमचं बोलणं तुटक असे. शेवटी आईने वैतागून जिभेलाच चटका देण्याची धमकी दिली. आणि ही बाई खरोखर काहीही करू शकते ह्या भीतीने जाणीवपूर्वक आमची जीभ “अहो-जाहो” उच्चारू लागली. सुरुवातीला थोडं जड गेलं पण नंतर मात्र अंगवळणी पडलं. मुलगा आता थोरा-मोठ्यांच्या आपणहून वाकून पाया पडू लागला होता. त्यांचे थरथरते हात ह्या किंचितश्या गुणी पोराला भरभरून आशीर्वाद देऊ लागले होते. आईच्या दृष्टीने अजून एक गड सर झाला होता.

008

आईशी मी सुरुवातीला अजिबात बोलत नसे. बहुतेक वेळा तिच्याशी अबोलाच असे. माझ्या दृष्टीने ती बाई माझी आई नव्हती. त्यामुळे तिला संबोधण्याचा प्रश्नच नव्हता. अगदी वेळ आलीच तर मी बाबांकरवी किंवा मग छोट्या भावाचा आधार घेऊन मला काय हवं नको ते तिला कळवीत असे. बाबा घरी नसताना पंचाईत होई. मग मी तिला न संबोधताच केवळ काय हवं ह्याचा उल्लेख करी. आई म्हणे “तू कुणाला सांगतोयेस? मला? मग आई म्हणून हाक मार की”. मला ते बिलकुल जमत नव्हतं आणि मान्यही नव्हतं. त्यामुळे मी अडून बसलो होतो. आधीच एक आई (आजी) असताना आणखी एका बाईला आई म्हणायचं हे माझ्या बालमनाला काही पटत नव्हतं.

त्याचं अजून एक कारण म्हणजे माझ्या दृष्टीने मी तिथला परकीय धूलिकण होतो. माझा लहान भाऊ जन्मल्यापासून आईचं भाग्य उदयाला आलं असं आई नेहमी मोठ्या अभिमानाने सांगे. काही अंशी ते खरंही होतं कारण तोवर एकत्र कुटुंबात राबून राबून तिचं खोबरं झालं होतं. भाऊ जन्मल्यानंतर लगेच विभक्त कुटुंब स्थापल्याने तिला थोडासा मोकळा श्वास घेता येऊ लागला होता. काही प्रमाणात होणारा मनाचा कोंडमाराही थांबला होता. तिच्यासाठी तो फरिश्ता बनून आला होता. त्यामुळे तो जीव की प्राण होता. पहिल्यापासून तिच्या तालमीमध्ये वाढल्याने त्याचं वागणंही आटोपशीर होतं. त्यामुळे कधी काळी आगळीक केलीच तर त्याला सात खून माफ होते. आमची दुष्कीर्ती सर्वदूर पसरली असल्याने माझं वागणं नेहमीच भिंगाखाली तपासलं जाई.

इकडे बाबांना धाकटी जीव कि प्राण होती. कुठल्याही इतर बापांप्रमाणे मुलगी असल्यानं त्यांचा तिच्यावर विशेष लोभ होता. अजून खूपच लहान असल्याने तिचं गोंडस रूप हे साऱ्यांचा चर्चेचा विषय होता. त्याउलट आमचा मामला होता. मी दोघांनाही जेरीस आणलं होतं त्यामुळे माझं वायफट बंड्या नाव पडलं होतं. मी जन्मताच बाबांच्या जबाबदारीमध्ये कमालीची वाढ झाली. संयुक्त कुटुंब आणि वैयक्तिक कुटुंब अशी दुहेरी जबाबदारी त्यावेळच्या तुटपुंज्या पगारात सांभाळता सांभाळता त्यांना खूपच जड जाऊ लागलं. त्यात लहान लहान असणारी भावंडं आता खात्यापित्या वयाची झाल्याने अडचणीत अजूनच भर पडली. त्यामुळे कमावणारे नाममात्र आणि खाणारे भरमसाठ असा कठीण मामला होऊन बसला.

ह्या सगळ्या परिस्थितीने मेटाकुटीला आलेले बाबा कित्येकदा सगळा राग माझ्यावर काढत. कुठल्या मुहूर्तावर हे बेणं जन्माला आलं आणि मला पनवती लागली असं वारंवार त्याच्या बोलण्यात येई. खरोखर मी मूळ नक्षत्रावर जन्माला आलो असलेल्याने हे कार्ट माझ्या मुळावर आलंय असंही कधी कधी ते वैतागून म्हणत. त्यात माझ्यावरील वैयक्तिक रागापेक्षा परिस्थितीवरील राग जास्त होता. घरात सर्वात जेष्ठ असल्यानं कुणाला बोलूनही दाखवता येत नसे. त्या अजाणत्या

वयात हे सगळं माझ्या आकलनाबाहेरचं होतं. जे समोर दिसत होतं तेच माझ्यासाठी पूर्ण सत्य होतं.

ह्या सर्वांचा परिणाम असा झाला की त्यावेळी माझ्यादृष्टीने एक आयडेंटिटी क्रायसिस निर्माण झाला. मी खरंच कुणाला हवाय की नको ह्याचं खरं उत्तर मला मिळत नव्हतं. त्याहूनही ह्या कुटुंबात मला काय स्थान असणार आहे ह्याचाही उलगडा होत नव्हता. भाऊ आईचा लाडका. बहीण बाबांची लाडकी तर मी कुणाचा लाडका? हा यक्ष प्रश्न मला भेडसावत होता. त्यातून निर्माण झालेलं द्वंद्व मला माझ्या खऱ्या आईला आई म्हणू देत नव्हतं. पुढे पुढे मी तिला अगदीच काही नाही तर नुसतीच “ए.. “ म्हणून हाक मारू लागलो. तिला ते फारच विचित्र वाटे.. तिने खूप प्रयत्न करून पहिला पण माझ्याकडून “आई” हा शब्द काही निघेना. आईने ह्यावर प्रयत्न करणं सोडून दिलं.. आणि माझ्या इतर दुर्गुणांकडे लक्ष वळवलं.. त्यामुळे या ना त्या कारणाने मी तिच्या क्षेपणांवर हल्ल्याच्या रडारवर होतोच. ते काही मला चुकवता येत नव्हतं.

009

माझ्या अतरंगी गुणामुळे आणि अंतरीच्या कळांमुळे मला बाहेर कुणी फारसं खेळायला घेत नसत. मी दिसलो रे दिसलो की आपला खेळ दुसरीकडे हलवत. मग मी रागाने पहिली जागा त्यांच्या खेळण्यायोग्य ठेवत नसे. कधी कधी त्यांचा खेळही उधळायला कमी करत नसे. त्याचसाठी मी केलेल्या चुकीच्या गंभीरतेनुसार माझं मार खाण्याचं आईचं शेड्युल वेगळं होतं. म्हणजे मी जर कुणाला चावलो तर डायरेक्ट पाठीत गुद्दा किंवा मग मी जर खेळायच्या वस्तू ओढ्यामध्ये फेकून दिल्या तर तिथल्या तिथे धुण्याच्या धोपटनीने कपड्यांच्या ऐवजी माझी धुलाई. एकदम सफेदी की चमकार. मग पुढे महिनाभर मला धुतलं नाही तरी चाले. सफेदी टिकून राही.

भाऊ लहान होता. आता त्याच्याशी खेळण्याशिवाय मला गत्यंतर नव्हतं. मला नाना प्रकारच्या भलत्या खेळामध्ये अचाट गती असली तरी मला त्याचे खेळ खेळणं भाग होतं. पूर्वी मी चकारी खेळे इथे त्याच्याबरोबर अंगणात मध्यभागी पाय ठेवून दुसऱ्या पायाने पाळणारी तीन चाकी गाडी हाकावी लागे. छ्द्या !! फारच निरस खेळ होता. माझे खेळ म्हणजे कसे पाडापाडी, अप्पारप्पी, ईश्टा-पलटी वैगेरे हिंसक. ह्यात ती मजा नव्हती. पण गत्यंतर नव्हतं. भाऊ लहान असल्यानं तीन वर्षांचा घोडा झाला तरी बाटलीतलं दूध पिऊन दुपारी गाढ झोपायचा आणि मग रात्री दिवस असल्यासारखा फ्रेशमध्ये खेळण्याचा मूडमध्ये असायचा. बाबा रात्री दमून येत आणि आई दिवसभर पोरांच्या मागे धावून धावून मेटाकुटीला येई. त्यामुळे तिलाही झोप आवरत नसे. धाकट्याला अंधार केला कि भीती वाटे म्हणून दिवा सुरूच ठेवावा लागे. मग आम्ही दोघे आई बाबा झोपल्यावर त्यांच्या आजूबाजूने खेळण्यातल्या कार्स जमिनीवर रगडत रेस खेळायचो. तेही जोरजोराने गाडीचा रेसिंग आवाज तोंडाने काढत. आईची हमखास झोपमोड होई मग झोपेतच पायावर दोन फटके पडत. वरतून “कार्द्या ! झोपू दे की जरा, तो लहान आहे तुला कळत नाही का? “ असं ऐकवी. आमचं इंजिन दहा मिनिटं बंद झालं की पुन्हा पीक-अप घेई. रात्री दोन अडीच ला आम्ही दोघे झोपी जात असू.

एकदा धाकट्याला लहान कार्सच्या रेसिंगचा कंटाळा आला. त्याला तीन चाकी गाडी चालवायची होती. ती घरात चालवणं शक्य नव्हतं. म्हणून मग त्याला अंगणात जायचं होतं. लहान असल्याने त्याचा हात दरवाज्याच्या कडीपर्यंत पोहोचत नव्हता. मी थोडा उंच असल्यानं मी त्याला दरवाजा उघडून दिला. रात्रीचा एक वैगेरे वाजलेला असावा. मला वाटलं खेळून झालं की येईल घरात परत. जातोय कुठे.. हे रोजचंच असल्याने आई-बाबा गाढ झोपले होते. मी तिथेच बाबांच्या बाजूला पडी मारली. काही मिनिटामध्ये मी ढगात होतो.

सकाळी आई बाबा उठले. आजूबाजूला पाहतायेत तो धाकटा घरात कुठेच दिसेना. दरवाजा पहिला तर तो सताड उघडा. त्यांच्या काळजात धस्स झालं. मी

एका बाजूला कोपऱ्यात गाढ झोपलो होतो. झोपेतही माझ्यातली ऊर्जा मला स्वस्थ बसू देत नसे त्यामुळे मी झोपेतही घरभर करवटे बदलत असे. मी झोपलेली जागा आणि मी ज्या जागी उठे त्यात कमीत कमीत पाच ते सात फुटांचं अंतर असे. बाबांनी मला उठवलं. “राजू कुठाय? “ त्यांनी दरडावून विचारलं. मी झोपेतच म्हणालो “असेल तिथेच अंगणात”.. “दरवाजा कुणी उघडला? “ दुसरा प्रश्न. “मीच उघडून दिला” मी उत्तरलो. “अरे कार्दिया ! “ म्हणत बाबांनी माझ्या पेकाटात एक लाथ घातली. एखाद कुत्रं जसं कुई कुई करत उठावं तसा मी उठलो. माझी झोप आता पुरती उतरली होती. “नक्की काय झालं ते सांग” बाबा ओरडले. मी आपली रात्रीची निष्पाप कहाणी कथन गेली. आईच्या पायातलं तर अवसानच गेलं.

बाबांनी अंगणात पाहिलं तर कुणीच नव्हतं. मग त्यांनी चाळीला दोन तीनदा गोलाकार चक्कर मारली. आजूबाजूचं शेतही धुंडाळलं त्याचा काही पत्ता लागेना. बाबा हबकले. सरते शेवटी शेताच्या एका अडगळीत बाबांना त्याने नेलेली लाकडी तिचाकी सापडली पण भावाचा काही मागमूस नव्हता. आता आई-बाबांच्या मनात नाही नाही त्या शंका येऊ लागल्या. आई तर वेडीपिशी झाली. तेवढ्यात तिकडून एक माणूस भावाला कडेवर घेऊन येताना दिसला. आई-बाबांचा जीव भांड्यात पडला.

आमच्या शेजारी एक शेतकऱ्याचं घर मोठं घर होतं. घरामागे त्याचं मोठं शेत होतं. घराला लागूनच गाई-गुरांचा गोठा होता. नेहमीप्रमाणे सकाळी सकाळी गोठ्यातलं शेण-गोमूत्र काढून तो साफ करत असताना त्याला बाजेवर कोण तरी झोपलेलं दिसलं. कोण आहे पाहावं म्हणून त्यांनी अगांवरच काढलं तर आमचे धाकटे बंधू मस्तपैकी तिथेच मिळालेली कांबळ अंगावर ओढून बाजेवर निवांतपैकी गाढ निद्रा घेत होते. त्यांनी भावाला चाळीजवळून जाताना एक-दोनदा पाहिलं होतं म्हणून ते त्याला कमरेवर घेऊन थेट चाळीत आले. त्यानंतर आमच्यावर शामत येऊन त्यादिवशीचा माराचा कोटा सकाळी सकाळीच आमच्यावर रिता करण्यात आला हे वेगळं सांगायला नकोच.

010

रोज रोज घरच्यांची कटकट नको म्हणून मी आता बराच वेळ घराच्या बाहेर राहू लागलो. जेवणासाठी काय तो घरी जात असे. ओढ्याचा उगम, आजूबाजूची शेतं, शेजारच्या शेतकऱ्याचा गोठा, जवळचाच पोल्ट्री-फार्म ही आता माझी निवासस्थान होऊ घातली होती. आजूबाजूचे शेतकरी आळीपाळीने वेगवेगळ्या भाज्यांची पिकं घेत. जेव्हा शेत रिकामं असे तेव्हा काही मेंढपाळांना बोलावून त्यांच्या मेंढ्याचा कळप ते त्यांचा शेतात बसवत. खतनिर्मिती होण्यासाठी. एक ते दीड महिना ह्या मंडळींचा शेतात मुक्काम असे. कित्येकदा ते आमच्या घरी येऊन प्यायला पाणी मागत कारण शेतात पिण्याच्या पाण्याची सोय

नव्हती. त्या बदल्यात शेतात उरलेल्या झाडांची फळे उदा. वांगी, टोमॅटो आम्हाला आणून देत. एरवी अशी उरलेल्या फळभाज्या शोधणं कठीण. पण ह्या मंडळींची नजरच शोधक.. बरोबर शोधून काढत. एका वेळी चांगली अर्धा एक किलो भाजी मिळे. कधी कधी शेळीचं दूध किंवा अंडी सुद्धा मिळत. फारच मनमिळावू जमात.

माझी त्यांच्या पोरंशी गट्टी सुरु झाली. शेवटी माझ्याच जातकुळीतले. ते भटके विमुक्त मी अंगणातल्या खुंटाला बांधलेला एवढाच काय तो फरक. त्यामुळे आमचं सूत फार लवकर जुळलं. मला त्या मेंढ्याच्या कळपात मिसळायला खूप आवडे. मला मी त्यांच्यातलाच एक वाटे.. असं आपलं अस्तित्व विसरून त्यांच्यापैकीच एक होता आलं तर काय बहार येईल असा विचार मनात येऊन जाई. त्यातलं एखादं कोकरू आपल्या आई-बाबांना कसं ओळखत असेल हा मला राहून राहून प्रश्न पडे. सगळी मेंढरं एकसारखीच दिसत असली तरी त्या धनगरांना आपल्या कळपातलं कोण आणि दुसऱ्याच्या कळपातलं कोण हे बरोबबर कळत असे.

बरेचदा मला ते जेवायला बोलावत. मीही आवडीनं त्यांच्यात सामील होई. त्या हातावर घेऊन खाल्लेल्या भाकरीची चवच काही न्यारी होती. आता मी कळपाला हाकायला शिकलो होतो. त्यांचे हाकारे, खाणा-खुणा मला जमायला लागलं होतं. खांद्यावर आडवी काठी टाकून मी आता “आहा ! रे. . चल. चल.. “ वैगेरे हाकारे देऊ लागलो होतो. इतकंच काय मी शेळीचं दूधही काढायला शिकलो होतो. पितळेच्या तांब्यात तिचं दूध काढताना होणारा चुळुक चुळुक आवाज ऐकून मला भारी गम्मत वाटे.. शेळीच्या दुधाला एक विशिष्ट उग्र दर्प येत असे.. पण कळपाचा म्होरक्या म्हणायचा “तब्येतीला लैच बेस.. जंतुनाशकासारखं असतंय “.. पितळी परातीमधून गूळ आणि शेळीचं दूध टाकून केलेला चहा भुरू भुरू करून पिताना मजा यायची.. फारच गाढा चहा.. मुख्य म्हणजे मी धनगरांची भाषाही शिकू लागलो होतो. दोन्ही माणसांची आणि मेंढ्यांचीही.. हळू हळू माझ्या भाषेवर धनगरी हेल चढू लागला होता.

आई बऱ्याचदा “हा असा काय बोलतो? म्हणून आश्चर्य व्यक्त करीत असे. मला विचारी “ कुठून शिकून आलास? “ मी मात्र ढिम्म उत्तर देत नसे. हि धनगरांची सलगी मला तिला कळू द्यायची नव्हती. ते सारे आपआपसात गप्पा मारत. मी त्यांना नाना तऱ्हेचे प्रश्न विचारी.. माझ्या चौकस बुद्धीचं त्यांना फार कौतुक वाटे. ते मला जमेल तशी उत्तर देत आणि कधी कधी थातुर मातुर उत्तर देऊन माझी बोळवण करीत. हा कळप गावोगावी भटकत असे इतकं मला कळालं होतं. त्यामुळे मी त्यांच्याबरोबर फिरायला खूप उत्सुक होतो. कळप लवकरच उठणार आणि ते आता स्थलांतर करणार आहेत हे एकदा मला त्यांच्या बोलण्यातून कळालं..

मला हरूप आला.. मी मग थेट त्यांच्या प्रमुखांशी संवाद साधला आणि मला बरोबर घेऊन जाल का म्हणून गळ घातली. तो खो खो हसला. पण बालमन मोडू नये म्हणून म्हणाला “हो चल की तुझी कापडं आण घरला जाऊन.. मग सांजच्याला निघू. “ मला खरंच वाटलं.. न जाणो हे माझ्या गावाला गेले तर.. . मी हरळून गेलो. मग हळूच कुणाच्या नकळत काखेला गाठोडं बांधून मी पालावर हजर झालो. तो हसला म्हणाला.. “आलास.. बस जरा इथं गुमान.. निघायला अजून येळ हाय. अजून बांधाबांध चालू असलेली बघितली न्हाईस का? . डुलकी घे वाईज.. “. त्याचा शब्द प्रमाण मानून मी तिथे पहुडलो.. . आता आपण इथून सुटणार.. ह्या जाचातून मुक्त होणार.. मी पण कळपातला होणार. नुसत्या कल्पनेनेच अंगावर रोमांच उभे राहिले.. त्याच धुंदीत मी झोपी गेलो उद्याची स्वप्न पाहत.

त्याने माझ्या केसातून हात फिरवला आणि म्हणाला “लैच भाबडं पोर हाय ! कुचंबलया जणू.. “ मग झोपेतच मला हळूच उचलून कडेवर घेतलं आणि माझ्या घराची कडी वाजवली.. बाबांनी दरवाजा उघडला. मला हळूच बाबांकडे देत म्हणाला, “आमच्या बरुबर यायचं म्हणत हुता.. वाईज अचपळ असल तरी तसं गुणाचं पोरं हाय. लैच लळा लावला व्हता आम्हास्त्री.. पर तुमची अमानत हाय..

तुम्हाला परत कराया आलो व्हतो. मारू बिरू नकासा.. उगा बिथरलं.. नाव काढल
बगा तुमचं.. पूड जाऊनश्यान. . यावं का आम्ही आता.. राम राम.. “ डबडबल्या
डोळ्यांनी त्याने माझ्या तोंडावर मायेचा हात फिरवला. बाबांना काय बोलावं हेच
सुचेना.. मला कडेवर घेऊन ते पुतळ्यासारखे स्तब्ध उभे होते.. पुढे फार न बोलता
तो पुन्हा कळपात सामील झाला.. कळप उठला होता.. रान खाली झालं होतं..
आता ते नांगरून तयार होत. सकस पीक घेण्यासाठी..

011

ह्या बालशिवाजीचा आग्र्याहून सुटकेचा पहिला प्रयत्न पुरता फसला होता.. त्याचा परिणाम मात्र काहीसा सकारात्मक झाला असं म्हणायला हरकत नाही. आई बाबा आता थोडे शांत झाले होते. मला उठसुठ मारहाण कमी झाली होती. धनगराच्या बोलण्याचा बाबांवर बराच प्रभाव जाणवत होता. आता ते मला हवं नको ते विचारत. अधून मधून जवळ घेत. माझ्याशी गप्पा मारत. मी मात्र आईच्या कधीच जवळ गेलो नाही. तसं पाहायला गेलं तर माझा ब्रात्यपणा बराच कमी झाला होता. मलाही सारखा मार खाण्याचा कंटाळा आला होता. आता मी एका जागी स्वस्थ बसू लागलो होतो. पण अजून पुरता शहाणा झालो नव्हतो. मला ते घर अजूनही आपलंसं वाटत नव्हतं केवळ न वाटण्याची तीव्रता कमी झाली होती.

वत्सला मावशी त्यावेळी कुंजीरवाडीला राहत असे. माझे काका म्हणजे मावशीचा नवरा वीटभट्टीसाठी लागणाऱ्या कोळसा माती वाहणारा ट्रक चालवीत. मांजरी फार्म ते कुंजीरवाडी म्हणजे दहा ते बारा किलोमीटरचं अंतर. ते कामानिमित्त नेहमी पुणे-सोलापूर हायवे वरून ये जा करीत आणि बरेचदा ट्रक रस्त्याच्या बाजूला लावून आम्हाला भेटायला येत. खूपदा आम्हा भावंडांना त्यांच्या घरी घेऊन जात. ट्रक मध्ये ड्रायव्हर सीट शेजारी बसून हॉर्न वाजायला मजा यायची. आजूबाजूला पाहण्यापेक्षा मला समोरच्या खिडकीतून रस्ता पाहणं आवडे. ट्रक मध्ये नेहमी काही ना काही खाण्याचे जिन्नस ठेवलेले असत. ते घरी पोहोचेपर्यंत आम्ही फस्त करीत असू. ट्रक चालवता चालवता मी काकांना भंडावून सोडे. हा रस्ता कुठे जातो? , या ठिकाणी काय आहे? , हे ठिकाण कुठे आहे? , तुम्ही तिथे गेला होतात का? तिथे काय काय पाहिलं? वैगेरे वैगेरे. काका वैतागले की तंबाखूचा तोबरा भरत म्हणजे मग उत्तरं द्यावी लागत नसत. काका राहायचे त्या ठिकाणी बऱ्याच द्राक्षांच्या बागा होत्या. ते आम्हाला तिथे फिरवून आणत. बऱ्याच वेळा आम्हाला थेऊर च्या गणपतीला घेऊन जात.

ह्या सगळ्या दरम्यान माझी त्याच्या बऱ्याच ट्रक ड्रायवर मित्रांची गट्टी झाली होती. मला वाटे यातला एखादा मला गावी सोडवील. पण प्रत्येकानं निराशाच केली. खूपवेळा मी घराच्या बाजूला असलेल्या हायवेवर जाऊन तिथे उभ्या असलेल्या ट्रक ड्रायव्हर्स ना “ओ ड्रायव्हर काका, मला माझ्या गावी नेऊन सोडाल का? “ अशी अजिजीची विनंती करे. ते मात्र मला पिटाळून लावत. बरेचदा मी रस्त्यावर धावणाऱ्या ट्रक्स ना हात करून थांबवण्याचा प्रयत्न करी. पण हाती यश लागत नसे. मग रागावून मी त्या पाठमोऱ्या ट्रकला मागून दगड भिरकावत असे. शेवटी कंटाळून मी हा प्रयत्नच सोडून दिला. घर सोडून देण्याचं भूत मग हळू हळू मानगुटीवरून नकळत उतरलं. इतक्यात घरी मला शिशुवर्गात घालण्याची चर्चा सुरु झाली होती. आता हे काय नवीन लचांड म्हणून माझी छाती दडपून गेली.

012

दिवसेंदिवस आईचे माझ्यावरील आक्षेप बरेच कमी होत चालले होते. तिच्या मते आता पोरगं बऱ्यापैकी लायनीवर येत होतं. परंतु आता तिला माझा भाषेतील धनगरी हेल आणि गावंढळपणा खटकत होता. ह्यावर उपाय म्हणून माझ्यावर शिशुवर्गाचे संस्कार करणं तिला अत्यावश्यक वाटू लागलं. म्हणून मग तिने त्यासाठी शोधाशोध सुरु केली. जवळच एक शिशुमंदिर होतं त्यात तिने मला दाखल करण्याचं ठरवलं. त्यावर्षी खरं तर मला पहिलीतच दाखल करणं अपेक्षित होतं. पण त्याला अजून चार महिने अवकाश होता. तोवर हे संस्कार वर्ग माझ्या भाषेवरचा मळ काढेल अशी तिला भाबडी आशा होती.

दुसरं म्हणजे मी केवळ “ए.. . “ म्हणून हाक मारणं हे तिला अडचणीचं वाटू लागलं. “ए.. “ ही जेनेरिक हाक असली तरी ती आईसाठी आहे असं समीकरण होतं. बरेच दिवस तीनं हे समीकरण स्वीकारलं होतं. त्या हाकेला ती प्रतिसाद देत असे. पण जोवर हा बराचसा घरगुती मामला होता तोवर ठीक होतं. आता मी घराच्या बाहेर पडणार होतो. तिथे तिला हे संबोधन फारच ऑकवर्ड ठरणार होतं. म्हणून मग तिने आता हे संबोधन कानामागे टाकायचं ठरवलं. आणि माझ्या ह्या संबोधनाने मारलेल्या हाकांना प्रतिसाद देणं बंद केलं. जोवर मी तिला “आई” म्हणणार नाही तोवर मला काहीही मिळणार नव्हतं. “ए.. . “ ही हाक तिने तिच्यासाठी रद्दवातल ठरवली होती. त्यामुळे मी कितीही हाक मारल्या तरी त्या तिला ऐकू येत नसे. आता माझ्यासाठी ही नवी अडचण होती. माझं ह्यामुळे बरंच अडत होतं. पण माझी जीभ तिला “आई” म्हणण्यासाठी रेटत नव्हती. असं बरेच दिवस चाललं. मला ह्यावर काही उपाय सुचत नव्हता.

एक दिवस शेजारच्या बायका घरी हळदीकुंकवाच्या निमित्ताने जमल्या होत्या. आई यजमान असल्याने बरेचदा काही हवं असलं की त्या आईला हाक मारत. “ओ राजुच्या आई” अशी. भाऊ सुरुवाती पासून आईकडे असल्याने चाळीमध्ये “राजुची आई” ह्या नावानेच आईची ओळख निर्माण झाली होती. मी त्यानंतर साधारण वर्षभराने त्या घरात प्रवेशता झालो असल्या कारणानं माझ्या नावानं नवी ओळख निर्माण होणं शक्य नव्हतं. कारण “राजुची आई” हे नाव आतापर्यंत चाळीत रुळलं होतं. बायकांच्या अंगवळणी पडलं होतं. माझी तशीही ह्या प्रकरणाला काही हरकत नव्हती. कारण माझ्या दृष्टीने मी तिचा मुलगा नव्हतो.

“ओ राजुच्या आई” ह्या हाकेवरून मला एक भन्नाट क्लुमी सुचली.. सुपीक डोकं च ते.. “ओ राजुच्या आई” हे संबोधन जेनेरिक नव्हतं. ते माझ्या आईलाच उद्देशून असू शकत होतं. आता माझी अडचण दूर झाली होती. मी तिला “ओ राजुच्या आई” अशी हाक मारायची ठरवलं. हळदीकुंकू संपल्यावर बायका इकडे तिकडे पांगल्या. मला आता खूप तहान लागली होती. पाण्याच्या हंडा हा मोरीच्या

भिंतीवर ठेवला असल्यानं माझा हात तिथपर्यंत पोहोचत नसे. म्हणून मी पहिल्यांदा आईला हाक मारली.. “ओ राजुच्या आई, मला पाणी द्याल का? .. “ आईने माझ्याकडे न पाहताच उत्तरली. “हो देते ना.. “ हंड्यातून ग्लासात पाणी काढत ती ज्याने पाणी मागितलं त्याला पाणी देण्यासाठी मागे वळली. तर तिचा जेष्ठ चिरंजीव “राजुच्या आईला” पाणी मागत होता.. आईने डोक्यावर हात मारून घेतला.

013

“ओ राजुच्या आई” हा आईला संबोधण्याचा पर्याय हा अगदीच सहजसोपा आणि जगन्मान्य तोडगा नसला तरी तसा तो बिनतोड होता.. दोन्हीही पक्षांच्या भावनांचा यात विचार करण्यात आला होता. इतक्या दिवसात आईलाही माझं मन वळवण्यात यश आलं नव्हतं म्हटल्यावर ह्या हाकेमध्ये “आई” हा शब्द असल्याने तिला थोडासा दिलासा मिळाला होता. आणि मी तिला अगदी प्रत्यक्ष आई न म्हणता संवाद साधू शकत होतो. त्यामुळे ह्या मध्यम मार्गावर शेवटी आमची

मांडवली झाली. आमच्यात आता अलिखित लघुत्तम संधी सहकार करार पास होऊन दीर्घकालीन तह मान्य करण्यात आला. अस्मादिक ह्या अनोख्या तहाचे शिल्पकार होते. त्यांच्या सुपीक डोक्यातली ही आयडियाची ची कल्पना होती. आता अगदीच शत्रुपक्ष आणि मित्रपक्ष असं तणावपूर्ण वातावरण न राहता मतभेद असले तरी सगळे एकाच छताखाली सहचर्य आणि सहकार्याने राहू शकतात इतपत विश्वासाचं नातं निर्माण झालं होतं. त्यामुळे घरामधलं वातावरण बऱ्यापैकी निवळलं होतं.

परंतु जसे जालीम औषधाचे साईड-इफेक्ट्स असतात त्यानुसार ह्या तहाची अंमलबजावणी करताना अनेक अडचणी समोर उभ्या राहत. जेव्हा जेव्हा मी कुणासमोर तरी आईला “ओ राजुच्या आई” अशी हाक मारत असे. तेंव्हा मी तिचा मुलगा नाही आणि माझी आई दुसरी कोण तरी आहे असा त्यांचा पक्का गैरसमज होई. मग ते तिला विचारत “हा कुणाचा मुलगा? तुमच्याकडे असतो का राहायला? ह्याचे आई वडील कुठे असतात?” मी अगदी केविलवाणा चेहरा करी. आईला सुद्धा काय सांगावं हा प्रश्न पडे. पण मग ती सगळे तिला “राजुच्या आई” म्हणतात त्यांचं ऐकून हा ही मग लहानपणापासून मला तशीच हाक म्हणतो असं काही-बहिसं उत्तर देत वेळ निभावून नेत असे. पाहुणे ओळखीचे असतील तर “ओ राजुची आई” अशी मी आईला मारलेली हाक ऐकून एकदम चकाकत. आणि दोन पावलं मागे सरकत पण आता त्याला काही पर्याय नव्हता. बरेचदा बाबानी ह्यामध्ये पडण्याचा प्रयत्न केला पण आईने त्यांना शांत राहायला सांगितलं.

आता मला शिशुवर्गात धाडण्याची तयारी सुरु झाली. चेक्सचा शर्ट, निळी हापचड्डी, पायात पांढरे बूट, शेंबूड पुसण्यासाठी शर्टला पिन केलेला रुमाल असा एकंदर पेहेराव संमत झाला. बरोबरीला दप्तरासहित काही सचित्र पुस्तकही दिमतीला देण्यात आली. सगळं सगळं नवंकोरं असल्यानं स्वारी खुश होती. एक छानसा मुहूर्त शोधून आमची शिशुमंदिरात रुजुवात करण्यात आली. तिथलं खेळकर

वातावरण पाहून मलाही मस्त वाटलं. बरीचशी पोटी आईविना विनाकारण भोकाड पसरत आणि वर्गात बसवताना त्राहीमाम करून सोडत. त्यांना आवरता आवरता तिथल्या बाईची प्रचंड तारांबळ आणि त्रेधा-तिरपीट उडे. घरातल्या बायकांना त्यांचं एक सांभाळता सांभाळता नाकी नऊ येतं. इथे एकाच वेळी पाच-सात पोरानी भोकाड पसरलं की त्या बिचारीची काय अवस्था होत असेल ह्याची कल्पनाच केलेली बरी.

मी थोडा मोठा असल्याने काही पोराना समजावण्याची जबाबदारी तिने माझ्यावर टाकली. मला तर काय आयती संधीच चालून येत असे. मग मी त्यांना माझ्या शैलीने गप्प करी. ते मार्ग इथे सांगण्यासारखे नाहीत. पण पोरं चिडीचूप होत. त्यामुळे बाईना माझं खूपच कौतुक. आईला सारख्या सांगत. तिला मी कामात कशी मदत करतो, मला सगळं सगळं कसं येतं वैगेरे वैगेरे. माझ्यावर एकदम सकारात्मक टिप्पणी असायची. इतक्या उशिरा शाळेत घालूनसुद्धा मी आतापर्यंत शिकवलेलं कसं झटक्यात आत्मसात केलंय हे ती अभिमानाने सांगे. आता हे मी सगळं अगोदरच जगाच्या शाळेत आत्मसात केलंय हे त्या भाबडीला कोण सांगणार? उदा. वेगवेगळी फुलं, पक्षी, गाड्या, प्राणी वैगेरे वैगेरे. माझी सगळ्याशी अगोदरच प्रत्यक्ष सलगी असल्याने मला ते ओळखणं वैगेरे फारसं जड जात नव्हतं. आईचा उर अभिमानाने भरून येई.

आईने मला शिशुवर्गात प्रामुख्याने भाषा सुधारासाठी दाखल केलं होतं. तिचा तो हेतू मात्र काही सफल झाला नाही. उलट तिथली बाकीची पोरं माझी भाषा शिकली. अगदी अस्सल गावरान.. काही शेलक्या शिष्यांसकट. थोडीफार टवाळी देखील करू लागली. मी त्यांना आजूबाजूचा परिसर फिरवून आणत असे. आणि खुले असमान के नीचे त्यांची मस्तीकी पाठशाळा घेत असे. इथे आई लक्ष ठेवायला नव्हती आणि बाईची “आपलंच झालं थोडं आणि व्याह्यानं धाडलं घोड” अशी एकंदर अवस्था होती. तिचं तिलाच सुधरत नसे. त्यामुळे तिला आमच्या टोळक्याकडे लक्ष द्यायला मुळीच वेळ नसे. मग मी माझ्या ह्या भक्तांना येथेच

अमृतवाणी पाजत असे.. आणि तेही अगदी मनोभावे ती प्राशन करीत असत. काही दिवसातच माझे हे शिष्यगण एकदम तयार झाले. एकदा बाईंनी आमच्या पैकी एकाला माठातलं पाणी घ्यायला सांगितलं तर त्याने सरळ “ए टवळे ! तुझे हाताला मेंदी लावली का? घेकी आपल्या हातानी.. . “ म्हणत तिला अत्युच्य अमृतानुभव दिला. शिक्षा म्हणून मग त्यांच्या म्होरक्याला जेरबंद करत त्याची शिशुवर्गातून एक महिना अगोदरच उचलबांगडी करण्यात आली. केवढा हा अन्याव !!

014

बालवाडी हा तसाही ऐच्छिक प्रकार असल्याने, माझी शिशुवर्गातून जाहीर उचलबांगडी झाली असली तरी त्याचा माझ्या पुढील शैक्षणिक वाटचालीवर फारसा परिणाम होणार नव्हता. साहजिकच ह्याचा आईने फारसा गाजावाजा केला नाही परंतू तिला आता निराळीच काळजी वाटू लागली. आपण इतके प्रयत्न करून देखील पोराने थोडीफार प्रगतीची लक्षण दाखवली की लगेच काही दिवसांनी

हरिदासाची कथा पुन्हा मूळ पदावर का येतेय? ह्याचं कोडं तिला काही केल्या उलगडेना. बरेचदा दुपारी शेजारील बायकांचा गप्पांचा फड जमला की आई ही चिंता त्यांच्यासमोर बोलावून दाखवी. निरनिराळ्या बायका तिला वेगवेगळे तर्क देत. त्यांच्या कुटुंबातले दाखले सुद्धा देत.

काही दिवसांनी असा निष्कर्ष असा काढण्यात आला ह्यात पोराची चूक नाही. तो जन्मला त्यावेळचं ग्रहमान ठीक नसावं. एक तर शनी जन्माला आला असावा किंवा राहू केतूनं पछाडलेला असावा. एकदा ह्याची पत्रिका ज्योतिषाला दाखवून द्यावी म्हणजे तो काहीतरी उपाय सांगेल. विशेष म्हणजे आईला हा तर्क पटला. ती लगेच म्हणाली “हा मूळ नक्षत्रावर जन्माला आला म्हणून तर नसेल? “. बायकांनी त्याला दुजोरा दिला. “बघा आम्ही म्हणत नव्हतो? हेच तुमच्या समस्येचं मूळ आहे” झालं! एका ज्योतिषाला माझी पत्रिका दाखवण्यात आली. त्याने ही तोच निष्कर्ष काढला आणि नवग्रहांची साग्रसंगीत पूजा सांगितली. त्याच्याकडे समोरची असामी आणि बजेटनुसार पूजेचे बरेच पर्याय उपलब्ध होते. फार महागडी पूजा आईला परवडणारी नव्हती त्यामुळे त्यातल्या त्यात परवडणारी एक पूजा भटजीबुआंनी सुचवली आणि लवकरात लवकर ती पारही पाडण्यात आली. त्यामुळे माझ्यात किती फरक पडला हा संशोधनचा विषय आहे.

पुणे सोलापूर रस्ता हा सरळसोट, विना वळणाचा असल्याने त्यावर वाहनं सर्रास भरधाव पिटालळ्या जात. त्यामुळे हा महामार्ग मृत्यूचा सापळा बनला होता. मुंबई-पुणे महामार्गानंतर हाच रस्ता अत्यंत धोकादायक म्हणून प्रसिद्ध होता. त्यावर बरीच नावाजलेली कुप्रसिद्ध अपघात स्थळं होती. मांजरी फार्मचा पूल सुरु होण्यापूर्वीच एक अपघातस्थळ होतं. त्याचा ह्यात समावेश होई, कारण तिथे भरपूर अपघात होऊन बरीच माणसं दगावली होती. त्याचमुळे की काय, एक तर्क असा देण्यात आला की, त्या परिसरामध्ये हे अतृप्त आत्मे भटकत असतात.

समोरच अजस्र ओढा असल्याने त्यावरील पुलाखाली देखील बऱ्याच भूत-खेतांचा वावर आहे त्यापैकी कुणा एकाची बाधा मला झाली असावी.

झालं ! मला मांत्रिकाकडून कुठल्यातरी विशिष्ट झाड-पाल्याच्या फांदीचे फटके देण्यात आले. ओढ्याच्या काठावर पुलाखाली नैवैद्यासहित लिंबू मिरची आणि हळद कुंकुवाचा करंडा वाहण्यात आला. एक गंडा गळ्यात बांधण्यात आला कसलंसं महायंत्र देव्हान्यात ठेवण्यात आलं. आणि रोज कपाळावर लावण्याचा अंगारा देण्यात आला. परिणाम शून्य ! आता मलाच भुताचा अवतार म्हणून संबोधण्यात येऊ लागलं. जवळच्या दर्ग्यात माझं डोकं आपटण्यात आलं. आणि दहा फकिरांना जेऊ घालण्यात काही कुचराई बरतण्यात आली नाही. पण माझ्यावर फारसा लक्षणीय परिणाम दिसत नव्हता. आईची चिंता अजूनच वाढत होती.

015

आमच्या चाळीतच आमच्यापासून एक-दोन घरं सोडून एक बाई राहत असे. तिच्या अंगात दर शुक्रवारी कुठलीशी देवी येई. आणि मग काहीतरी अडचणी किंवा त्रास असलेल्या बायका तिच्याकडे त्यांच्या समस्या घेऊन जात. देवी त्यांना मार्गदर्शन करे आणि संकट निवारणाचा उपाय सांगे. बहुतेक वेळा तो तिला काहीतरी अर्पण करण्याचा नाहीतरी कुठल्यातरी वारी अमुक अमुक उपवास

करण्याचा असे. झालंच तर देवीच्या एखाद्या ठाण्याला अनवाणी पायी भेट किंवा प्रदक्षिणा असलंच काहीतरी असे.

देवीला तिच्या भक्तांनी धान्यापासून, कपडेलते, दक्षिणा, साड्या झालंच तर खारीक खोबरं वैगेरे अर्पण करून फारच सुबबता मिळवूनी दिली होती. घरात बऱ्याच किमती वस्तू आणि गळ्यात चपला हारापासून पासून ते गंठण आणि पाटल्या असा भरगच्चं मामला होता. एकंदर देवीचं फारच जागृत ठाणं होतं. त्याची कीर्ती सुर्वदूर पसरली होती. तिचं वैशिष्ट्य म्हणजे ती हवं तेंव्हा देवीला आवाहन करू शकत असे. त्यामुळे दर शुक्रवारी जनता दरबार आणि इतरवेळी अतिशय खर्चिक परंतु खाजगी आणि गंभीर समस्यांची उकल करणारी बैठक ती घेत असे.

आता बायकांनी, आईचं मन ह्या जनता दरबाराला हजर राहून आपल्या अडचण मांडण्यासाठी वळवलं. हाच शेवटचा प्रभावी उपाय असल्याचं तिच्या मनावर ठसवलं. पुढच्या शुक्रवारी आई मला घेऊन मोठ्या आईच्या दरबारात हजर होती. आईचा नंबर आला. आईने देवीला गाऱ्हाणं मांडलं. देवीने आमच्या समस्येचं साग्रसंगीत वर्णन केलं. तिचं वर्णन आमच्या परिस्थितीशी तंतोतंत जुळत होतं. आई भारावली. तिच्या हे लक्षात आलं नाही की ही बाई आपल्याला तीन वर्षांपासून जवळून ओळखते. माणूस समस्येनं ग्रासला की असा अक्कल गहाण टाकतो. असो.. तर तिने बरेच उपाय सांगितले त्यात उपास तपास, देवीच्या ठाण्याला भेट वैगेरे प्रचलित उपायांबरोबरच, शुक्रवारच्या देवीच्या दरबारात तिने दिलेल्या वस्तूंच्या यादी व्यतिरिक्त काही शिधा सामग्री घेऊन उपस्थित राहण्याचा उपाय सामील होता. तेही पुढचे सात शुक्रवार. शिधा सामग्री म्हणजे गहू, तांदूळ, डाळी, तेल वैगेरे वैगेरे.

देवीचा दरबार म्हणजे अवर्णनीय होता. घरात वस्तूंची रेलचेल होती. स्वयंपाक घरातले सगळे डब्बे सदैव तुडुंब भरलेले असत. घरामध्ये विशिष्ट फर्निचर होतं. एक मोठा देव्हारा. त्याच्यासमोर देवीची परडी भरलेली. एकंदर मंदिराचा

फील येत होता. आसपास कुठेही दृष्टीस न पडणाऱ्या वस्तू तिच्या घरी दृष्टीस पडत. थोडक्यात देवीच्या घरी लक्ष्मी पाणी भरत होती. बाईना फार मोठा केशसंभार होता अगदी पाठीवर खालपर्यंत रुळेल असा. जनता दरबारात ती आपले केस सोडून पारवा घुमावा तसं जोरजोरात घुमत असे. सुरवातीला हळू हळू मग फॅनचा स्पीड वाढवावा तसं जोरात घुमू लागे. अधून मधून मंदावे. गंभीर समस्या ऐकली कि पुन्हा फारच जोरात घुमू लागे. मग ती माणूस राहत नसे तिच्यात देवी संचारे. तिला आजूबाजूचं भान राहत नसे. मग तिच्या त्या परिघात कुणी गेलं की त्याला फॅनच्या पात्यांचा मार बसे. बायका थोडं मागे सरकून बसत. आणि तोंडाला पदर लावून अचंबा करत.

मी मुद्दामून पहिल्या रांगेत तिच्या अगदी जवळ बसे आणि ह्या सगळ्याचं तिथे समोरच बसून निरीक्षण करी. ती फार जास्त घुमू लागली की मला तिचा हात लागू नये वैगेरे म्हणून बायका मागे खेचत. मी अजूनच पुढे सरकत तिच्या डोळ्यात पाही. खरंच ही परकाया प्रवेश करती झाली का ते पाहण्यासाठी. खूपदा मी तिच्या डोळ्या समोरून हात हलवी. तिला दिसतंय का हे पाहण्यासाठी. ती चपापे माझ्याकडे रागाने पाही. आणि बिंग फुटू नये म्हणून मग तिचे लांबसडक केस समोर घेत आपला चेहेरा झाकून टाके. मी कसला मागे हटायला. मी मग खाली वाकून तिच्याकडे बघे चेहेरा दिसतोय का ते म्हणून. तिला मला दोन फटके द्यावेसे वाटत. मग ती आपला घुमण्याचा वेग वाढावी आणि त्या भरात मला मागे ढकली. मी वस्ताद. पुन्हा पुढे सरकत असे.

काही वेळाने मला कंटाळा येई. मग मी तिच्या घरभर फिरू लागे. ह्याच वस्तूला हात लाव. तिच वस्तू पडताळून पहा. सोप्याखाली काय ठेवलाय वैगेरे वैगेरे.. फारच चौकस.. तिचं घुमणं सुरूच असे. पण सारं लक्ष माझ्याकडे.. की हे बेणं काय करतं की काय.. अंगात देवी आल्याने तिला जागेवरून उठता येत नसे आणि पुन्हा आपल्याला आजूबाजूचं भान आहे हे दाखवून भागत नसे. त्यामुळे माझं अजूनच फावे.

एक दिवस मला तिच्या किमती ग्लासांचा सेट हाती लागला.. त्यावेळी काचेचे ग्लास म्हणजे फारच अप्रूप.. त्या ग्लासच्या बुडाला कसलं तरी द्रव्य होतं. त्यामुळे प्रकाश परावर्तित होऊन तळ फारच सुंदर दिसे. मला कल्पना सुचली हे सारं द्रव्य काढलं आणि एकाच ग्लासात भरलं तर. संपूर्ण ग्लासच भारी दिसेल. झालं! मी तो सहा ग्लासांचा सेट उचलला आणि बाहेर घेऊन गेलो. ती हे सारं पाहत होती. पण तिला तोंड दाबून बुक्क्यांचा मार सहन करण्या व्यतिरिक्त गत्यंतर नव्हतं. मी बाहेर जाऊन एक एक करत सारे ग्लास फोडून टाकले. मला एकही ग्लासातून द्रव्य काही मिळालं नाही.. हिरमुसला होऊन मी आत आलो.

आज बाईनं देवी चंडिकेचं भलतंच कडक रूप धारण केलं होतं. नेहमी बैठक मारून आपला खेळ मांडणारी देवी आज गुढग्यावर उभी राहून केस प्रचंड वेगाने गोल गोल फिरवत “हम्म! हम्म!” असा जोराने आवाज करत घुमत होती. प्रचंड थयथयाट सुरु होता. डोळ्यातून अंगार बरसत होता. मला तर थोडी जीभ देखील बाहेर आल्यासारखी वाटली.

016

अंगात येणारी बाई आता मला चांगलीच टरकून होती. देवी असल्याने तिला रागावता ही येत नव्हतं.. अंगांतलं वारं गेल्यावर शांत होत सगळ्या बायकांना हसून म्हणाली, “तुम्ही घाबरू नका अशी आदळआपट आणि फोड-फोडी केल्याने त्याच्यामधला कली बाहेर पडतोय. देवीनं त्याला धरून ठेवलंय. सात शुक्रवार मध्ये हमखास गुण येणार” आणि मध्येच माझ्याकडे तिरपा कटाक्ष टाकत माझ्याकडे दात-ओठ खाऊन पाहिलं. सगळ्यांनी मग देवीचा उदो उदो करत एकमेकींना हळदी कुंकू लावलं. आणि त्यादिवशीचा आईचा दरबार बरखास्त करण्यात आला.

मी समोर बसलेला असल्याने तिच्या हालचालींवर मर्यादा येत. तिला माझ्याविरुद्ध फारशी हालचाल करता येत नसे. कारण मग बाकीच्यांना संशय आला असता. म्हणून मग तिने एक शकल लढवली. मला समोर बसवण्याऐवजी ती आता मला तिच्या बाजूला बसवू लागली आणि देवीनं पोराला पदराखाली घेण्याचा आदेश दिलाय असा दिखावा करत माझ्या मांडीवर तिचा पदर टाकू लागली म्हणजे मग तिला पदराआडून माझा एक हात धरून ठेवता येई. त्यासाठी मग तिने देवीची कृपा आणि ऊर्जा माझ्यामध्ये प्रसारित व्हावी म्हणजे मी लवकर ठीक होईल असा बेमालूम युक्तिवाद लढवला. दुसऱ्या हातात मला तिने उदबत्ती धरून ठेवायला सांगितली. म्हणजे माझे दोन्ही हात बांधलेले. त्यामुळे आता माझ्या हालचालींवर खूपच मर्यादा आल्या. तिला फारच हायसं वाटलं. जीव भांड्यात पडला.

पण ह्यातून मार्ग न काढतील तर अस्मादिक कसले? आता मी त्या उदबत्तीशी खेळू लागलो. चांगली आणि भारीतली उदबत्ती होती. मग कुठे त्याचा वासच घे. ती वरती धरूनच नाचवं. उदबत्तीच्या अग्राकडे डोळे मोठे करून बघ असे भलते उद्योग मी सुरु केले. माझे पाय दुखू लागले की मी उठायचा प्रयत्न करी पण ती लगेच माझा हात खेचून मला खाली बसवी. त्यामुळे माझी पंचाईतच झाली होती. पण माकडाच्या हाती आता उदबत्तीच्या निमित्तानं आयतंच कोलीत मिळालं होतं. तिच्या पदराशी खेळता खेळता चुकून एकदा उदबत्तीचं जळत टोक तिच्या पदराच्या झालरीला लागलं. आणि मग त्यातल्या एका विणलेल्या झिरमिळीचा धागा चुरु चुरु पेटला आणि विझला.

मला गम्मत वाटली मग मी बाकीचे दोरे पेटवायला घेतले. ते पेटत आणि विझत. शेवटी व्हायचा तोच परिणाम झाला. काहीवेळाने काही धागे जळत राहून पदराला आग लागली. सगळीकडे बोभाटा झाला देवी इतकी कोपली की पदराला आग लागली. बाईला काय करावं ते सुचेना.. पदराची आग तर वाढत होती. तिने मला बाजूला करत सरळ ओढ्याकडे धाव घेतली आणि त्याच्या पाण्यात उडी मारली. त्यानंतर तिसऱ्याच दिवशी बाईनं रात्रीतून दुसऱ्या गावी कुणालाही न

सांगता पोबारा केला. जाताना तिने घरामध्ये मध्यभागी देवीचा मळवट, कवड्याची माळ आणि परडी ठेवली. बायका म्हणाल्या “अगं बया ! देवी अंतर्धान पावली वाटतं. “ माझ्यातला कली मात्र त्यादिवशी “मोगॅम्बो खुश हुआ.. “ स्टार्ईलमध्ये खदा खदा हसून गडाबडा जमिनीवर लोळत होता.

017

आता अजाणतेपणाकडून किंचितश्या संवेदनशीलतेकडे वाटचाल सुरु झाली होती. केवळ मनात आलं म्हणून केलं अशी बेफिकिरी कमी झाली. बरेचदा मी ओढ्याच्या पात्रातील खडकावर बसून माझं प्रतिबिंब त्या पाण्यात न्याहाळी. मी कोण? हा प्रश्न अजूनही अनुत्तरितच होता. इतर मुलांसारखं शाळा सुटल्यावर किंवा मग इतर कारणांनी बाहेरून परतल्यावर मला आई-बाबांना बिलगावं किंवा मग मिठी मारावी असं का वाटत नाही? , आजीचा जर मी इतका लाडका होतो तर ती आजवर मला भेटायला एकदाही का फिरकली नाही? प्रत्येकाला माझं वागणं जर

खटकतं तर मला इतरांचं वागणं खटकत होतं त्याच काय? असे नाना प्रश्न मला भंडावून सोडत. त्या लहानग्या वयातही मनात बरंच काहूर माजे. मग प्रश्न अजूनच जटिल होत.

आजीची ओढ आता कमी झाली होती. गाव मागे पडला होता. हे ठिकाणही तितकंसं वाईट नाही असं वाटू लागलं होतं. परंतु काही केल्या घराचं आकर्षण निर्माण होत नव्हतं. घरात वावरत असलो तरी त्यात कुठेही सहजता नव्हती. आपण आपल्याच घरात पाहुणे आहोत असं वाटून जाई. आईबद्दलचा आकस कमी झाला असला तरी वातावरणामध्ये एक कोरडेपणा जाणवे. बरेचदा बाबा आम्हा भावंडांना बरोबर आजूबाजूला फिरायला नेत. पण मी त्यात रमत नसे. आईस्क्रिम किंवा चॉकलेट असं खाण्याचंही कधी आकर्षण वाटलं नाही. दोन पावलं त्यांच्या मागे चालताना माझी नजर कुठल्यातरी भलत्याच गोष्टीच्या शोधात असे. मी नक्की कशाच्या शोधात आहे हे मलाही उमगत नसें.

बरेचदा आई उत्साहाने आमच्या लहानपणचे फोटो संग्रही असावेत म्हणून काही ठराविक काळाने फोटो काढायला घेऊन जाई. पण त्या फोटोमध्ये मला बळच ओढावं लागे. एकाद्या कैद्याला उभं केल्यासारखे विचित्र भाव माझ्या चेहेऱ्यावर उमटत. केव्हा तिथून बाजूला हटतो असं मला होऊन जाई. चार-पाच फोटो काढले तर मुश्किलीने एखादं फोटोसाठी मी अनिच्छेने उभा राही. मग आई म्हणे, “काय करावं ह्या पोराला. कशाची म्हणून हौस नाही.. उपद्रयाप करायला सांगा.. त्यात पहिला नंबर.. कसं होणारे ह्या पोराने.” माझं तिच्या बोलण्याकडे फारसं लक्ष नसे.

मी आपलं भिंतीवरच्या तसबिरी बारकाईने न्याहाळी. त्यातली माणसं प्रत्यक्षात समोर उभी राहिली तर कशी दिसतील ह्याचा विचार करी. मला ऍबस्ट्रॅक्ट चित्रं भारी आकर्षित करत. मग मी माझ्या कुवती प्रमाणे त्याचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करी. बरेचदा माझ्या मनचे रंग त्यात भरू पाही. पूर्वी सारे फोटो हे एका विशिष्ट रसायनात फिल्म अंधारात एक्सपोज करून निगेटिव्हची पॉसिटीव्ह म्हणजेच दृश्य प्रतीमध्ये परावर्तित केली जाई. मला ह्या डार्क रूमचं भारी आकर्षण.

फोटो डेव्हलपमेंटची प्रक्रिया पाहण्याची मला कोण उत्सुकता पण भीती देखील वाटे. ही फोटोग्राफर मंडळी अंधारात कसं काम करत असतील? तिथे एखादं भूत तर नसेल? तयार झालेले फोटो असे कपडे दोरीवर टांगल्यासारखे का टांगतात हा माझ्यासाठी यक्ष प्रश्न होता.

आजूबाजूला शेती असल्याने गुरा-ढोरांची कमी नव्हती. बरेच गुराखी गाई म्हशींना शेतात चरायला सोडत आणि निवांत एखाद्या गर्द झाडाखाली बैठक मारत. त्यातला एक गुराखी अप्रतिम पावा वाजवी. मी त्याच्या शेजारी बसून मग तल्लीनतेने तो ऐकत असे. मधून मधून मी त्याचा चेहरा न्याहाळी. डोळे झाकून पावा वाजवताना ह्याची बोटं त्या वाद्याच्या भोकावर अचूक कशी पडतात ह्याचं मला राहून राहून आश्चर्य वाटे. माझा विस्मित चेहेरा पाहून तो विचारी, “वाजवतो का? “ मी हो म्हटल्यावर मला मांडीवर बसवून प्रेमाने ते सुरेल वाद्य हाताळायला शिकवी.

बरेचदा त्याने बांधून आणलेली शिदोरी मला खाऊ घाली. आम्ही शेतात इरिगेशन पाईपमधून धो धो पडणाऱ्या पाण्याच्या प्रवाहामध्ये हात धरून ओंजळीने पाणी पित असू. तो पाण्याचा प्रवाह इतका जोरदार असे की मी हात धरला तर पाणी आजूबाजूला विस्परून माझ्या नाका तोंडात जाई. बरेचदा माझ्या इवल्याश्या ओंजळीत पाणीच टिकत नसे. मग तो उकिडवा बसत मला दोन्ही पायाच्या मांड्यामध्ये पकडून स्वतःच्या ओंजळीने पाणी पाजत असे. कधी कधी मध्येच माझ्यावर पाणी उडवी. ते तुषार पहिले की एकदम हर्षोल्लास वाटे. पाटाच्या पाण्यात चालत चालत आम्ही पुन्हा झाडाखाली येत असू.

खूपदा तो मला आजूबाजूला असलेल्या निरनिराळ्या झाडांवरून चिंच, आंबा, बोरं काढून देई. त्यातल्या त्यात विलायती चिंच मला भयंकर आवडे. जाताना कधी कधी तो मला झेपेल इतकं छोट्या पाटीतून शेण गोळा करून देई

अंगण सारवण्यासाठी. मी ते डोक्यावर घरी घेऊन जात असे. मग आई म्हणे, “आज कुठे सूर्य उगवला? गुणाचं माझं पोर ते”.. मुलाला जबाबदारीचं भान येतंय हे पाहून तिला हायसं वाटे. तो साधारण चार-चाडेचार ला गुरं परतीच्या मार्गाने हाकत असे. अंधार पडायच्या आत घरी जा असं मला प्रेमाने दटावी. मी मग तिथेच काडीने जमिनीवर रेघोट्या ओढत उदास बसून राही.. एखाद दुसरी म्हैस किंवा गाय शेतात चरत असे, तिच्या पाठीवर बसलेल्या बगळ्याकडे एकटक बघत. सूर्य मावळू लागला की मग मी जड पावलांनी घरी परते. भावंडांबरोबर शुभंकरोती म्हणण्यासाठी.

018

ह्या सगळ्या देव देवस्की, उपास तापास आणि सुट्टीच्या गदारोळात एक महिना कसा सरला ते कुणाच्याच लक्षात आलं नाही. जेव्हा बाजूची मुलं उन्हाळ्याच्या सुट्टीनंतर शाळेत जाऊ लागली तेंव्हा आईच्या लक्षात आलं की मला शाळेत घालायचंच राहून गेलं. शिशुविहारच्या सर्वांगसुंदर अनुभवानंतर मीही आता शाळेत जाण्यास उत्सुक होतो. नवे सवंगडी, नवीन जग, अज्ञाताची ओढ मला खुणावत होती. माझ्या शाळेच्या प्रवेशाची तयारी सुरु झाली. पाटी, पेन्सिल, दप्तर, टिफिन, गणवेश, इयत्ता पहिलीची पुस्तकं अशी साग्रसंगीत खरेदी करण्यात आली. शिशुवर्गातील बूट पुन्हा कामी आले.

महामार्ग ओलांडून, मांजरी फार्म कृषी केंद्राच्या कमानीतून आत गेलं की साधारण एखादं किलोमीटरवर जिल्हा परिषदेची प्राथमिक शाळा होती. तिथं माझं

नाव दाखल करायचं ठरलं. शाळेत नाव घालताना बाबांना माझं नाव, गाव, वय विचारण्यात आलं. त्यात “भूपेंद्र” हे माझं नाव बाईना खटकलं. त्या म्हणाल्या हे उच्चरायला जरा कठीण आहे. आपण जरा सोपं करूया. त्यांनी थोडा वेळ विचार केला अन काही सुचल्याच्या अविर्भावात म्हणाल्या “हं ! आजपासून तुझं नाव भूपेश”. त्यावर बाबांना कुठलाच आक्षेप नव्हता. “तुम्ही म्हणाल तसं” म्हणत त्यांनी हा विषय निकालात काढला.

खरं तर बाबांनी आम्हा दोघा भावांची नावं फार आवडीनं ठेवली होती. बाबा घरी आल्यावर बरेचदा दर्जेदार साहित्य वाचत.. उदा. प्रेमचंद, भीष्म सहानी, माहेश्वरी देवी वैगेरे.. शरतचंद्र चटोपाध्याय हा बंगाली लेखक त्यांच्या विशेष पसंतीचा. माझ्या जन्माच्या वेळी शरतबाबूंच्या “चरित्रहीन” ह्या कादंबरीनं त्यांच्यावर गारुड केलं होतं. म्हणून मग त्यांनी आपल्या थोरल्या मुलाचं नाव ठेवलं “भूपेंद्र” आणि धाकट्याचं “उपेंद्र”. ही दोन्हीही नावं ह्या कादंबरीतल्या लोकप्रिय पात्रांची होती. बरेचदा ते मला “भूपेनदा” म्हणून हाक मारत. आणि बाकीचे “भूपा”. त्यामुळे ह्या नावांशी एवढी भावनिक गुंतवणूक असून देखील त्यांनी इतक्या सहजपणे त्यावर पाणी सोडलं. मला साहजिकच आश्चर्य वाटलं.

बाईंनी माझी खात्री करून घेण्यासाठी हसत मला विचारलं, “चालणारे का रे तुला? “ माझ्याविषयी निर्णय घेताना पहिल्यादा कुणीतरी माझं मत विचारलं होतं. माझ्यासाठी तेच अप्रूप होतं. माझ्या स्वत्वाचा तो उगम होता. मी होकारार्थी मान हलवली. आपली आजवरची ओळख एका झटक्यात पुसली जाऊन, एका नव्या नावाने आपली नवी ओळख निर्माण होतेय, जी आपल्याला आता आयुष्यभरासाठी चिटकणार आहे ह्याचं मला फारसं गांभीर्य नव्हतं. मला कुठलंही नाव चालणार होत.

मग बाईनी रीतसर माझं नाव शाळेत दाखल करून घेतलं. बाबांना शाळेच्या कार्यालयातच थांबायला सांगत, त्यांनी हाताला धरून मला सारी शाळा फिरून दाखवली. हे माझ्यासाठी नवीन होतं. कुणीतरी माझ्यासाठी आपला अमूल्य वेळ काढून, आमच्यासाठी तू महत्वाचा आहेस हे नकळत सांगण्याचा प्रयत्न करत होतं. आम्ही शाळेच्या व्हरांड्यातून फिरत होतो. भिंतीवर बरेच सुविचार रंगवलेले होते. मला वाचता-लिहिता येत नसल्याने माझ्यासाठी ती अक्षरं अगम्य गिचमिड ह्या वर्गातच मोडणारी होती.

व्हरांड्यात त्याव्यतिरिक्त बऱ्याच थोर व्यक्तींच्या, जसं की, छत्रपती शिवाजी महाराज, पंडित नेहरू, सुभाषचंद्र बोस, महात्मा गांधी ह्यांच्या मोठमोठ्या तसबिरी लावण्यात आल्या होत्या. त्या सर्वांचे प्रभावी डोळे पाहताच ही कोणीतरी मोठी माणसं असावीत असा कयास माझ्या बालमनाने बांधला. बाईनी मला विचारलं “तुला माहितीये का हे कोण कोण आहेत? मी नकारार्थी मान हलवली. मग त्यांनी एक एक करत मला सगळ्या महापुरुषांची ओळख करून दिली.

सरते शेवटी मला वर्गात घेऊन गेल्या. तिथे माझ्याच वयाची पंचवीस ते तीस मुलं पंगतीला बसताना वापरतात तश्या पट्टीच्या आकाराच्या सतरंज्यावर बसली होती. आम्ही दोघे आत येताच सारी मुलं-मुली उठून उभी राहिली. आणि सगळ्यांनी हात जोडत.. “एक साथ नमस्ते” चा गजर केला. बाईनी मग सगळ्या वर्गाला माझी सामूहिक ओळख करून दिली. सरते शेवटी वर्गशिक्षिकांना माझ्याबद्दल माहिती देत त्यांच्या वर्गात माझी नोंद करून घ्यायला सांगितली. इतकं सगळं झाल्यावर मला त्या शाळेच्या कार्यालयात घेऊन आल्या. पुन्हा मला बाबांकडे सोपवत प्रेमानं विचारलं, “काय मग? येणार ना उद्यापासून शाळेत? “ माझा नाही म्हणण्याचा प्रश्नच नव्हता.

019

शाळेत प्रवेश मिळाला म्हणून त्या दिवशी स्वारी भलतीच खुश होती. माझा आनंद चेहऱ्यावर ओसंडून वाहत होता. बरेच दिवसांनी मनात आज विशेष असं किल्मिष नव्हतं. मी घरी आल्या आल्या बूट आणि दप्तर फेकून दिलं आणि थेट अनवाणीच शेताकडे निघालो. माझ्या गुराखी मित्राला आज शाळेत घडलेल्या गमती-जमती सांगायला. बहुतेक वेळा मी शेतात अनवाणीच जाईं. मला जमिनीचा थेट स्पर्श मनापासून आवडे. विशेषतः बांधावरील हिरवळीचा. सकाळी सकाळी त्यावर दव पडलं असल्या कारणानं त्याचा ओला स्पर्श पायाला गुदगुल्या करी.

आज शेतात मोजकीच जनावरं होती. माझ्या मैतराचा कुठेच पत्ता नव्हता. मी बऱ्याच हाका मारल्या, पण कुठूनही प्रतिसाद येईना. आज शेतात कुणीही नव्हतं. मी त्याला आमच्या नेहमीच्या बऱ्याच ठिकाणी शोधलं. पण त्याचा

मागमूस लागत नव्हता. आपल्याला तीव्रतेने एखाद्या प्रिय व्यक्तीला भेटण्याची इच्छा असताना तो समोर न येणं किंवा आपल्या हाकेला प्रतिसाद न मिळणं म्हणजे किती वेदनादायक असतं ह्याचा त्यादिवशी मी पहिल्यांदा प्रत्यक्ष अनुभव घेत होतो.

आता मज्जा सांगण्यातली गम्मत निघून चालली होती. मी हिरमुसलो. तरीही माझी अशी तीव्र भावना होती की तो तिथेच कुठे तरी आहे आणि माझ्याशी लपंडाव खेळतो आहे. आता लगेच कुठल्या तरी झाडामागून येईल आणि मला पाठमोरा पकडून गरा गरा फिरवेल. पण तसं काही झालं नाही. माझ्या निराशेत अजूनच भर पडत होती. त्याचा रागही येत होता. मी त्याची बराच वेळ पहिली तरी काही तो भेटण्याची चिन्ह दिसेनात. मी तिथेच झाडाखाली बसून राहिलो. मला त्याला आज कसंही करून भेटायचंच होतं. सूर्याच्या मावळण्याबरोबर माझी आशाही मावळू लागली. पण मी तिथून हटलो नाही. मनात भरतीच्या वादळी लाटा उसळत होत्या.. आता कधीही बांध फोडतील अशी अवस्था होती. सूर्य अस्ताला निघाला होता.

इकडे नेहमी शुभंकरोतिला न चुकता घरी येणारा मुलगा सात वाजले तरी अजून परतला नाही ह्या कारणानं आई चिंतेत पडली. बाबा बाहेरून आल्यावर तिने ही बाब त्यांच्या कानावर घातली. बाबांनाही आश्चर्य वाटलं. त्यांनी शेजारीपाजारी शोध शोध सुरु केली. पण माझा कुठे पत्ता लागला नाही. आता चाळकरी मंडळी देखील चिंतेत पडली आणि बाबांच्या मदतीला धावली. कुणी ओढ्याकडे पळाला. कुणी पुलाखाली पाहिलं तर कुणी महामार्ग धुंडाळून आलं. परंतु माझा पत्ता लागला नाही. एवढा जमाव जमलेला पाहून एका खेडूताने सहज चौकशी केली तर त्याला मी हरवला असल्याची माहिती मिळाली. तो लगेच म्हणाला “शेताच्या बांधावरून येताना एक चार-पाच वर्षांचं पोर चिंचेच्या झाडाखाली बसल्याचं पाहिल्यासारखं वाटलं.. तेच तर नसेल? “

झालं ! सारी मंडळी जिवाच्या आकांताने तिकडे धावली. थोड्या अंतरावरून बॅटरीच्या प्रकाशात एक इवलीशी आकृती त्यांना झाडाखाली बसलेली

दिसताच बाबांनी सुटकेचा निश्वास टाकला. तोवर इकडे माझा बांध फुटत आला होता. बाबांना पाहताच तो अनावर झाला. मी धावत जाऊन बाबांना बिलगलो. बाबांनी मला उचलून कडेवर घेतला. माझ्या डोळ्यातून घळाघळा पाणी वाहत होतं. बाबांनाही मग भरून आलं. त्यांना कळेना नक्की काय झालं? त्यांना वाटलं पोराला शाळेत घालणार हे कळलंय म्हणून तर बिथरलं नाही.. शाळेतून आलं तेंव्हा तर आनंदात होतं मग आता अचानक असं काय झालं?

मला समजावणीच्या सुरात म्हणाले, “काय झालं? मला सांगतोस का? शाळेत नाही जायचा का तुला? आपण नको जाऊयात शाळेत? मग तर झालं? “ माझे हुंदके काही केल्या थांबत नव्हते. माझं एकच पालुपद सुरु होतं. “तो आला नाही.. तो आला नाही”. बाबांना काहीच उमगेना.. त्यांनी पुन्हा विचारलं, “कोण आलं नाही बाळा? “.. त्यावर माझं एकच उत्तर होतं.. “आप्पा ! तो आला नाही”. बाबा खरोखर बुचकळ्यात पडले. कोण आला नाही हे कोडं त्यांना अजूनही उलगडत नव्हतं. स्वतःला सावरत म्हणाले, “आपण उद्या परत त्याला इकडे शोधुयात मग तर झालं? आता अंधारात तो नाही सापडणार. आता रात्र झाली ना बाळा? “. आणि शेवटी मला कडेवर घेऊन घराकडे चालू लागले.

माझं हमसून हमसून रडणं सुरूच होतं. आजवर मला इतकं उचंबळून कधीच आलं नव्हतं. नेहमीचं भोकाड आणि आजचे हुंदके ह्यात जमीन अस्मानाचा फरक होता. भोकाड हे मी आत्मसात केलेलं कौशल्य होतं पण छाती फुटेल असं वाटून आतून येणारे हे हुंदके यावर माझं नियंत्रण नव्हतं. त्यात कुठलाही आक्रस्ताळेपणा नव्हता. मला भोकाड पसरण्यामागील फोलपणा पहिल्यांदा जाणवला. बराच अश्रुपात झाल्याने त्यादिवशी थकून मी न जेवताच बाबांच्या मांडीवर झोपी गेलो.

दुसऱ्या दिवशी संपूर्ण चाळीमध्ये ह्या प्रकरणाची चर्चा सुरु झाली. तो कोण असेल ह्यावर तिखट मीठ लावून चर्चा सुरु झाली. एक बाई म्हणाली, “मला काय वाटतं? ते मेले गुराखी असतात ना रानात, त्यांच्यापैकीच एकाने भुलवला असणार.. मला तर त्या पावा वाजवणाऱ्यावरच संशय येतोय. घुरून बघत असतो मेला पोरंकाडे.. म्हणून मी रानाकडं तोंडही करू देत नाही माझ्या पोराला. “ दुसरी लगेच म्हणाली.. “खरंय बाई तुझं.. असतात एक एक हलकट. ती नाही का एक गोष्ट आहे.. एक पावावाला गल्लीत येतो आणि आपला पावा वाजवून साऱ्या पोरंका भुलवत लांब घेऊन जातो.. आणि पळवून नेतो. हे तसलंच दिसतंय. “ त्यादिवशीपासून माझं शेतात जाणं बंद करण्यात आलं. त्याने मला भुलवलं होतं खरं.. पण मला आता फरक पडत नव्हता. ढेकळात पाणी मुरून ते मृदू झालं होतं. आता फक्त मळायचं आणि घडवायचं बाकी होतं.. आजकाल मला शाळेची स्वप्न पडू लागली होती.

020

शाळा म्हणजे आनंदोत्सव. शाळा म्हणजे तेरा मेरा पंगा.. शाळा म्हणजे वर्गातला दंगा.. . शाळा म्हणजे अंगठे पकडून शिक्षा.. शाळा म्हणजे अनुभूतीची दीक्षा.. शाळा म्हणजे वारंवार परीक्षा.. अशी ही विविधांगी शाळा मला न आवडली तरच नवल. आता मी शाळेत चांगला रुळलो होतो. त्यावेळी आजसारखी स्कूलरिक्षा किंवा मग स्कूलबस असा काही प्रकार नव्हता. असता तरी परवडण्याजोगा नव्हता. त्यामुळे आई मला रोज शाळेत सोडवायला येई. आणि शाळा सुटण्यापूर्वी दहा मिनिटे अगोदर न्यायला येई. कधी येताना थोडंसं पुढे मागे होई. परंतु मला एकटं घरी येण्याची मनाई होती. विशेषतः महामार्ग कुठल्याही परिस्थितीत ओलांडायचा नाही अशी सक्त ताकीद होती. त्याला कारण ही तसंच होतं. पुणे सोलापूर रस्ता म्हणजे मृत्यूचा सापळा होता. वाहनं भरधाव वेगाने

सुसाट पळवली जात. दर दोन-चार हफत्यामागे आजूबाजूला एखाद्या भीषण अपघाताची वार्ता ऐकायला मिळे. त्यामुळे तिची काळजी वाजवी होती.

आईला उशीर झाला की मी बरेचदा महामार्गापर्यंत चालत येई. तिथे एका मैलाच्या दगडावर बसून आईला जोरात हाका मारे.. “ओ.. राजुच्या आई.. मी आलोय.. “. आता इतक्या दुरून तिला थोडाच आवाज जाणारे.. रस्त्यावरून जाणारे माझ्याकडे विचित्र नजरेने पाहत.. एकाद-दुसरा सायकलवरून जात असेल तर तो रस्ता ओलांडून पुलावरून ओढ्यावरील बायकांना आवाज देई, “तुमच्या पैकी कुणी राजुच्या आई आहे का? त्यांना कुणीतरी हाका मारतंय”. आई तिथे असेल तर हात वर करायची आणि मग हात ओढ्यात विसळून रस्ता ओलांडून मला घ्यायला यायची. ती ओढ्यावर नसेल तर हीच आरोळी उपस्थित असणाऱ्या बायकांकडून माझ्या घराच्या दिशेने मारली जाई. साखळी संभाषणाचा तो उत्तम नमुना होता. तोवर मी रस्त्यावर येणारी-जाणारी वाहनं बारकाईने न्याहाळे.. कधी कधी बोटार मोजण्याचा प्रयत्न करी.

शाळेत शिकवलेलं माझ्या पटकन डोक्यात शिरे. तसा मी एकपाठी होतो. त्यामुळे वर्गात एकदा ऐकलं तरी मला पुन्हा ते गिरवण्याची गरज पडत नसे. पण मुळाक्षरं पाटीवर गिरवण्याचा मला भारी कंटाळा. इतरांनी ते दहा वेळा गिरवलं असेल तर मी मुश्किलीने एक दोनदा गिरवीत असेन. त्यामुळे माझी पाटी बरीचशी कोरी असे. मला आजूबाजूला पाहून चित्रं काढायचा भारी नाद लागला होता. वर्गात एक शिकवलं जायचं आणि मी पाटीवर भलतंच काही गिरवीत बसलेला असे. मी अगम्य भाषेत पाटीवर काढलेल्या विचित्र रेषा आणि वलयं बाईंच्याच काय माझ्या देखील डोक्याबाहेरच्या असत. त्यांना त्याचा अर्थ लागत नसे.

त्या सरळ मला मोठ्या बाईकडे घेऊन जात. आणि माझी तक्रार करत. मोठ्या बाई मला त्याचा अर्थ विचारीत. मी त्यांना कधी उमगलेला, कधी न उमगलेला अर्थ माझ्या भाषेत सांगत असे. त्या शांतपणे ऐकून घेत आणि शाबासकी

देऊन मला अजून चित्रं काढायला उद्युक्त करत. सरते शेवटी बाईकडे बघत, “आता तुम्हाला लहान मुलांना हाताळायला जमायला हवं” असं म्हणत. बाई वैतागून म्हणत.. “मी इतक्या साऱ्या पोराना सांभाळते.. पण हे जरा वेगळंच आहे.. ह्याला तुम्हीच सांभाळू शकता.. माझ्याच्याने नाही हाताळलं जात. त्या निमित्ताने तुमच्याकडूनही बरंच शिकायला मिळतं..” मग हसत मोठ्या बाई आमच्या आम्हा दोघांची बोळवण करत.

एकदा असंच मी झाडावर उलटा टांगलेला मुलगा पाटीवर काढला.. आणि आजूबाजूला बऱ्याच मानवी आकृती माझ्याकडे न्याहाळताना काढल्या. नेहमीप्रमाणे बाईना त्याचा उलगडा झाला नाही.. बाई मला मग थेट मोठ्या बाईच्या खोलीत घेऊन आल्या. त्यांनी मला त्या चित्राचा अर्थ विचारला.. मी म्हणालो.. असं उलटं होऊन पाहिलं की माणसं वेगळीच दिसतात.. तेवढ्यात रूममधला एक शिक्षक खी खी हसत म्हणाला.. “बाई कसलं काय घेऊन बसलात. आग्या वेताळ झाडाला उलटा लटकलाय.. दुसरं काय? “ वर्गातल्या बाईंनी हसून त्याला दुजोरा दिला. मोठ्या बाईंनी मात्र त्यांच्याकडे रागाने कटाक्ष टाकला.. दोघेही गप्प झाले.

दुसऱ्या एका प्रसंगात मी पाटीच्या किनाऱ्यापासून सुरुवात करून पाटीच्या मध्यभागापर्यंत असे एकात एक अनेक चौकोन काढले. मध्यभागी एका मुलाचं चित्र काढलं. पुन्हा माझी रवानगी मोठ्या बाईच्या खोलीत.. सवयीनुसार बाईंनी जवळ घेऊन मला अर्थ विचारला. मी उत्तर दिलं त्या चौकोनातला मुलगा मी आहे. बाई म्हणाल्या “बरं मग ह्या मुलाला चौकोनातून बाहेर पडायला रस्ता कुठे आहे? “ मला काही उत्तर देता आलं नाही.. त्यांनी मला चित्र बदलण्यासाठी काही सूचना केल्या. आधीचे शिक्षक ते सारं पाहत होते. कुत्सितपणे बाईना म्हणाले.. “बाई त्याला तो आपण फार आतल्या गाठीचे आहोत असं तर सुचवायचं नसेल. पोरगं समजायला अवघड आहे म्हणून म्हणतोय.. बाकी काही नाही.. “

ह्यावेळी वर्गातल्या बाईंनी शिक्षकांना दुजोरा दिला नाही.. मोठ्या बाई खवळल्या,
 “त्याचं काय आहे शिंदे.. तुमच्या मनाला झालेल्या गाठी अगोदर कमी करा..
 मुलांच्या कल्पनाशक्तीचं आकलन वा कौतुक नसेल किंवा मग लहान मुलांच्या
 भावनांबद्दल मुळीच आदर नसेल तर स्वतःला शिक्षक म्हणवून घेऊ नका. “ शिंदे
 कुणीतरी तोंडात जोरात चपराक मारल्याप्रमाणे तिथून पसार झाले.

त्यावेळी पहिलीला पहिलाच धडा होता.. “आई घर बघ” त्यात मुलांना
 समजावं म्हणून काना, मात्रा, वेलांटी नसलेल्या शब्दांचा भरणा होता. एक वाक्य
 असं होतं. “जगन घर बघ. आई बघ घर. मला हे गिरवण्याचा भलताच कंटाळा.
 आई बघ घर च्या ऐवजी मी लिहिलं “आई बघर”.. बाईना वाटलं मी एक घ खाल्ला
 की काय? त्या म्हणाल्या हे चुकीचं आहे. मी म्हणालो बाई बरोबर आहे हे काय. .
 “बघर” म्हणजे बघ घर.. शॉर्टकट म्हणून मी दोघांमधला घ सामायिक म्हणजे
 कॉमन काढला होता.. बाईंनी डोक्याला हात लावून घेतला.

021

मांजरी फार्म हा तसा खूपच आखीव रेखीव परिसर होता. एखाद्या टुमदार गावाचं वर्णन तंतोतंत लागू पडेल असा. व्यवस्थित बांध घातलेली आयताकार शेतं. अधून मधून दिसणारी पारंपरिक ठुसकी ठेंगणी कौलारू घरं. पाटातून खेळणारं मुबलक पाणी. दूरवरून कळस दिसणारं उठावदार रंगांचं आटोपशीर गणपती मंदिर.. वळणा वळणाचा छोटेखानी नागमोडी रास्ता.. रस्त्याच्या दुतर्फी अशोकाची मोठं मोठी झाडं. अधूनमधून लागणाऱ्या फळबागा.. त्यातून डोकावणारी पारशी बंगलेवजा शेतकी कार्यालयं.. जिल्हा परिषदेच्या लौकिकाला साजेलशी शाळेच्या इमारतीची रचना व आजूबाजूचा मैदानी आवार.. असा हा दुष्ट लागण्याजोगा आणि नेटका परिसर होता.

त्यामुळे रस्त्यावरून घरी जाताना मी बराच वेळ ह्या वनराई मध्ये हरवून जात असे. रस्त्याच्या बाजूला बरीच फुलं आणि फुलपाखरं असल्याकारणाने आता मला फुलपाखरं पकडण्याचा छंद जडला. थोडा वेळ पकडली की मी त्यांना सोडून देत असे. त्यांना काडेपेटीमध्ये बंद करण्याचा विचार कधी मनात आला नाही.

आजूबाजूच्या शेतात जागोजागी पाण्याचे हौद बांधण्यात आले होते. त्यातून पाटांकरवी शेतात पाणी खेळवलं जाई. त्या पाटांमध्ये पाय सोडून बसणं म्हणजे फारच आल्हाददायक प्रकार होता. मी तासंतास त्यात पाय सोडून त्या अनोख्या सृष्टीचा आस्वाद घेई. पाटातील पाण्याची मंजुळ खळखळ.. आजूबाजूला मोठ्या झाडांच्या पानाची सळसळ, झाडाला लटकलेली मधाची पोळी.. विहिरीच्या आसपास आढळणारी सुगरणीची घरटी.. सूर पारंब्या खेळण्यास उत्तेजित करणारी वडाची भलीथोरली गोलाई.. अख्खा माणूस आत सामवेळ इतक्या अजस्र ढोली असणारे मोठमोठाले कल्पवृक्ष.. उभ्या पिकातून घोंगावणारा मुजोर वारा.. आकर्षक पक्षांचे चित्र-विचित्र किलबिलाट.. मधूनच ऐकू येणारा मोराचा आवाज.. रस्त्यावरून जाताना अचानक झालेलं मुंगसाचं दर्शन.. असा तो अनोखा सृष्टीसोहळा म्हणजे माझ्या दृष्टीने आनंदाची पर्वणी होती.

ह्याच परिसरात एक कृषी पशुधन संगोपन केंद्र कार्यरत होतं. जनावरांचा वावर असला तरी पशु चिकित्सा केंद्र म्हणून नावाजलेलं असल्याने केंद्राचं आवार आरश्यासारखं स्वच्छ राखलं जाई.. त्या ठिकाणी शेतीला पूरक अश्या पाळीव प्राण्यांवर संशोधन चाले. तिथे बरेचदा व्हेटर्नरी डॉक्टर्स हातात मोठं मोठे ग्लोव्हस घालून फिरत असत. गाईला किंवा बैलाला एका लोखंडी बेचक्यात घालून त्यांचं परीक्षण करण्यात येई. लोखंडी चॅनेल मध्ये बांधून ठेवल्या मुळे जनावरांना हालचाल करता येत नसे. कित्येकदा ते जिवाच्या आकांताने ओरडत.. इकडे माझा जीव कासावीस होई.

गर्भवती गाईला वासरू होताना पाहणं हा एक माझा आवडता छंद होता. तो सगळा प्रकार मी डोळे विस्फारून मोठ्या विस्मयाने पाहत असे. गाईचं पिल्लू

जन्मल्या जन्मल्या कोलमडत का होईना पण लगेच आपल्या पायावर कसं उभं राहतं ह्याचा मला उलगडा होत नसे. पहिले काही दिवस वासरू थेट आईचं दूध पीत असे.. दूध पिताना वासराने आईला दुशी मारली की मी टुणकन उडी मारी. काही दिवसांनी वासराला आईपासून दूर करून त्याला ठराविक वेळेला बाटलीद्वारे दूध दिलं जाई. मी नेमका त्यावेळी तिथे हजर असे. काही वेळा डॉक्टर लोक माझ्या हातात बाटली सोपवत.. मला वासराला दूध पाजायला मजा येई. ती लोखंडी बारच्या मागे असली तरी बुचाच्या बाटलीने दूध पिताना थोडीशी उतावीळ होत आणि अधून मधून बाटलीतून दूध ओढून घेताना अचानक दुशी मारत. माझा जीव लहान असल्याने तो जोर मला झेपत नसे त्यामुळे बरेचदा मी बाजूला फेकला जाई तरीसुद्धा नेटाने मी पुन्हा त्यांना बाटली उचलून दूध पाजायला तयार असे.

मेंढ्या वळण्यात तर मी अगोदरच पारंगत होतो त्याचबरोबर आता कोंबड्या खुराड्यात डांबताना अथवा कोंबड्यांना दाणे टाकताना किंवा मग त्यांच्या पाण्याच्या भांड्यात पाणी भरताना होणारा आनंद हा अवर्णनीय होता.. शाळेच्या चार भिंतीमध्ये होणाऱ्या धाकाच्या घोकंपट्टी पेक्षा हा स्वेच्छेनं उघड्या मैदानावर केलेला निसर्ग अभ्यास मला खूप काही शिकवत होता.. माझ्या मनातली जाळी-जळमटं दूर करून फुफुसामध्ये मोकळी हवा आणि हृदयात शुद्ध रक्त खेळवत होता. पुढच्या काही दिवसात मीच माझा मला ओळखेनासा झाला होतो. परंतू ही अनोळखी ओळख हवीहवीशी वाटणारी होती. त्यासाठी कुणाच्या मान्यतेची बिलकुल आवश्यकता नव्हती. आता पाणी वाहतं झालं होतं. त्यात वाहून जायला माझी काहीच हरकत नव्हती. आयुष्य सुंदर आहे ह्याची ती पहिली प्रचिती होती.

022

शाळेच्या परिसरात जवळपास एक लाल मातीच्या कुस्तीचा भला मोठा आखाडा होता. त्याबरोबर शेजारी नावाजलेली तालीम देखील. बाहेर डबलबार झालंच तर मलखांब असे विविध देशी व्यायामाला उपयोगी पडतील अशी साधनं होती. ह्या आखाड्यात दर तीनेक महिन्याकाठी एखादी जंगी कुस्ती आयोजित केली जाई. दूरदूर गाव शहरातून नावाजलेले मल्ल तिथे हजेरी लावून आपलं कसब-कौशल्य पणाला लावत. ह्या आखाड्यांना प्रेक्षक वर्गाचा देखील भरभरून प्रतिसाद लाभे. आधी छोट्या मोठ्या कुस्त्या झाल्या की मोठं इनाम असेलेली मुख्य कुस्ती

खेळली जाई. तिची एक महिनाभर आधी सर्व प्रकारे जाहिरात केली जात असे. भली थोरली पोस्टर्स, पेपरमधून जाहिरात आणि कुस्तीगिरांची गावागावातून काढलेली मिरवणूक असे पर्याय प्रामुख्याने निवडले जात.

कुस्तीगिरांची जाहिरातीसाठी निघणारी मिरवणूक म्हणजे मोठी गम्मत असे. बैलगाडीतून किंवा मग ट्रॅक्टरच्या ट्रॉलीमधून निघणारी मिरवणूक गावागावातून फिरत असे. त्या वाहनाला एक मोठ्या आवाजाचा कर्ना सोबतच बऱ्याच झुरमुल्या आणि पताका लावल्या जात. आजकाल स्थानिक राजकारण्यांना जशी “कार्यसम्राट, लाडके नेतृत्व, तरुणांच्या गळ्यातला ताईत” अशी बिरुदावली लावून मिरवण्यात येते. तशीच बिरुदावली ह्या पैलवानाचं नाव उच्चरण्याआधी लावली जाई. ह्यात त्याच्या वस्तदालाही तेवढाच मान असायचा. म्हणजे कसं की.. “मारुतीरावांचा पठ्या, आंबेगावचा ढाण्या वाघ, महाराष्ट्र केसरी, नामी पैलवान.. “ अश्या पद्धतीने पैलवानाचं नाव पुकारलं जात असे. नुसत्या लंगोटावर असलेला पैलवान देखील मग हातावर हात मारून मांडीवर शड्डू ठोकत असे. ह्या गाडीपुढे चिल्ल्यापिल्यांची भुतावळ वेडेवाकडे अंगविक्षेप करत तराम ताशाच्या तालावर धांगडधिंगा घालत गावभर फिरे.

आम्ही दोघं-तिघं कार्टी ह्या आखाड्याला नित्यनेमाने भेट देत असू आणि लांबूनच तिथल्या पहिलवानांची कसरत आणि तयारी पाहत असू. हळू हळू आमचा धीर चेपला. आम्ही तालमीमध्ये चोरपावलांनी प्रवेश मिळवला. माझ्याही नकळत मी एका पहिलवानाची नक्कल करू लागलो. म्हणजे तो जश्या जोर बैठक काढी तसाच मीही काढू लागलो. अर्थात माझा दमसास बेताचाच असल्याने मी लगेच आडवा होई. माझ्या ह्या बाललीला पाहून तिथल्या उस्तादाला मनापासून हसू येई. मग तो म्हणायचा.. “मोठा पैलवानच जणू.. खेळतो का कुस्ती? घ्या रं ह्याला हौदात.. अन हुन जाऊ द्या.. “ ते सारे माजलेले बैल माझ्याकडे पाहून मग खदा खदा हसत. मी ज्याची नक्कल करी तो मला खांद्यावर उचलून घेई आणि हौदात टाके.

मी कितीही नको नको म्हटलं तरी ही रानटी जमात ऐकत नसे. म्हणजे मग माझ्यापुढे लढण्याशिवाय पर्यायच नसायचा. तो हाळी घायचा.. “लढ बाप्पू”.. शेवटी लुटुपुटीचीच लढाई ती.. तो नुसता माझ्याशी झटपट केल्याचं नाटक करे. आणि मानेला नुसता रगडून काढी. माझी कानशिलं लाल लाल होतं. मग मला अजून चेव येई. मी चवताळून त्याच्यावर हल्ला करे. मी त्याच्या अंगाला स्पर्श करण्याचा प्रयत्न करी पण माझा हात काही त्याच्या मानेपर्यंत किंवा शरीराच्या कुठल्याही भागापर्यंत पोहोचत नसे. तो मला एका हाताने गरा गरा फिरवी. मी “मेलो मेलो” असा फारच आरडाओरडा केला की मग माझी कशी बशी सुटका होत असे. बाकीचे मल्ल हौदाच्या कठड्यावर बसून हा मनोरंजक खेळ पाहत असत.

मी फारच दमलो की मग तो त्याची बोटं एकमेकात अडकवून दोन्ही हात त्याच्या डोक्यावर ठेवी आणि मला त्याच्या हाताच्या फांदीला लटकायला सांगून मला पुन्हा हौदातून बाहेर काढी. तोवर मी पूर्ण लाल मातीने माखलेला असे. बरेचदा माती नाका-तोंडात देखील जाई. असा गलितगात्र झालेला मी त्या कठड्यावर अर्धा एक तास पडून राही. मला चिडवायला तो पुन्हा मला ललकारी “एवढ्यात दमलास व्हयं रं मर्दा.. अजून एकाद डाव होऊन जाऊ दे कि? “आणखी एका डावाचं नाव काढताच मी कपडे गोळा करत असेल नसेल तसा तिथून पोबारा करी. काही दिवसांनी मला कुस्तीचे काही डावपेच आत्मसात झाले. शरीरात फारशी ताकद नसली तरी अंगात रग मात्र भरपूर होती. त्याच्या आणि कुस्तीच्या डावपेचांच्या जोरावर मी आता शाळेत पोरांना आडवा करू लागलो.

एकदा असाच जंगी कुस्तीचा आखाडा आयोजित करण्यात आला होता. मोठ्यांच्या किंवा मानाच्या महत्वाच्या कुस्त्या सुरु होण्याअगोदर लवकर आलेल्या पब्लिकला करमणूक म्हणून बांधून ठेवण्यासाठी लहान पोरांच्या कुस्त्या खेळलेल्या जात. सारी मजा मजाच असे. त्यादिवशी उस्तादाने मला अचानक आदेश दिला. “उतरव तुझी कापडं अन व्हय म्होरं.. चल उतर मैदानात.. आन भीड त्या नरसाळ्याला. . “ माझ्या तर पायातलं अवसानच गाळून पडलं. पण उस्तादाच्या

पठ्यांनी पडत्या फळाची आज्ञा समजून मला तिथल्या तिथे निर्वस्त्र करण्याचं महान कार्य पार पाडलं. आता त्यातून सुटका नव्हती.

समोर एक किडकिडीत पोरगं माकडानं सारख्या उड्या माराव्यात तसा शडडू ठोकत मला ललकारत होता. सुरुवातीला मी जरा बुजलो पण एकदा झटापट सुरु झाली की मग अंगात स्फुरण चढलं. त्याची मान एका काखेत गच्चं पकडत मी त्याच्या पायात पाय घातला.. बिचारं टीचभर पोर कळवळलं आणि दुसऱ्याचं मिनिटाला त्यानं अस्मान पाहिलं.. त्याच्या तोंडातून आवाज फुटत नव्हता. एकच जल्लोष झाला.. मला काय झालं ते काहीच समजलं नाही. पैलवानांनी मला खांद्यावर उचलला.. आणि मैदानाबाहेर नेला..

माझ्या आवडत्या पैलवानाने माझ्या पाठीत शाबासकीवजा धपाटा घातला.. आणि म्हणाला “जिंकलस मर्दा.. . मारलंस की मैदान “ त्या एका फटाक्याने माझी पाठ पार हुळहुळी झाली. . गर्दी वाढली. मुख्य कुस्ती सुरु झाली तरी देखील मी बाजूला माझी लाले-लाल झालेली पाठ चोळत बसलो होतो. कितीतरी जण येता जाता त्याच पाठीवर हात मारून “काय पैलवान, मग कधी खेळणार इनामी कुस्ती? “ असं चेष्टेने विचारणा करीत होते. मी कसला आलाय डोंबलाचा पैलवान.. कुस्तीनंतर ह्या नामी पैलवानाच्या पोकळ छातीचा भाता निदान तासभर तरी नुसताच जोरजोरात खालीवर हालत होता..

023

कुस्ती जिंकली म्हणून एक छोटा दंड मला बक्षीस देण्यात आला. मी विजयी झाल्यामुळे तालमीचा उस्ताद भलताच खुश होता. “आहा रे ! हा माझा खरा पट्ट्या, मी म्हणलो नव्हतो तुला.. उगी घाबरत होतं टिनपाट “ असं म्हणत त्याने मला कौतुकानं खांद्यावर घेतलं आणि जवळच्या मारुती मंदिरात घेऊन गेला. नजर लागू नये म्हणून त्याने माझ्या डाव्या दंडावर कसलासा गंडा बांधला. माझ्या आवडत्या पैलवानाने देखील मंदिराबाहेरच मिळणारा गदेचं लॉकेट असलेला ताईत माझ्या गळ्यात घातला. आज मी त्यांच्या कौतुकाचा विषय होतो. आणखी बक्षीस

म्हणून सुक्या भेळीचा पुडा घेऊन देत उशीर झाल्या कारणाने मला लगोलग एका पैलवान पोरसोबत घरी पिटाळला.

मी एका दणकट माणसाबरोबर घरी आलेला पाहून आई बुचकळ्यात पडली. “चलतो रं मी.. उद्या सकाळच्याला ये तालमीला” असं म्हणत पैलवान आल्या पावली परत फिरला. आईला कशाचाच उलगडा होईना. समोर काय दिसतंय हे पाहून तिला थोडाफार अंदाज आला. बाकीचा मसाला मी पुरवला. सगळी हकीकत मी उलगडून सांगितली. माझं कौतुक राहिलं दूरच. पण माझ्या हातात असलेल्या दंडानेच आईने मला बडवायला सुरुवात केली. तोंडाचा पट्टा चालवत माझ्या अंगावर मिळेल तिथे फटके देणं सुरु केलं. आज मी बऱ्याच दिवसांनी पुन्हा मार खात होतो.

मला कळेचना माझ्याकडून नक्की काय चुकलंय? आईची बडबड सुरुच होती. “ह्यासाठीच का घातला तुला शाळेत? गळ्यात लॉकेट, हातात कडं, दंडाला गंडा बांधून गावचा उकिरडा फुंकत अन फुगीरी करत, काय मवाली व्हायचंय का तुला..? आज्याने ह्याच पैलवानीपायी शेती-भाती फुंकली, अख्या गावाशी दुश्मनी घेतली. गाव वाईटावर म्हणून स्वतःच्या पोटच्या पोराना गावाबाहेर काढलं. आणि त्यांचा हा दिवटा नातू पुन्हा त्याच वाटेनं जायचं म्हणतोय. आता कुठे बरे दिवस आलेत तर ह्याला अवदसा आठवतेय.. खबरदार पुन्हा त्या वाटेला गेलास तर.. तंगडं मोडून ठेवीन.. खरोखर हे कार्ट खानदानाच्या मुळावर आलंय. दरवेळी काहीतरी उपद्रव्याप करून ठेवतंय. मला तर नको नको करून सोडलंय मेल्यानं “ आईचा सात्विक संताप बाहेर पडत होता..

तिला आपलं पोरगं शिक्षण सोडून ह्या भलत्याच मार्गाला जातंय की काय? अशी अनाहूत भीती वाटत होती. त्यामुळे तिच्या मनामध्ये एक रास्त असुरक्षिततेची भावना नेहमी घर करून असे. त्यातून हा सारा उद्वेग बाहेर पडत होता. मला तर कशाचाच उलगडा होत नव्हता. हिला एव्हडं चिडायला काय

झालं? हे माझ्या काही केल्या ध्यानी येत नव्हतं. तिने मला जवळ खेचत माझ्या दंडावर बांधलेला गंडा खसकन ओढला त्याचबरोबर माझ्या गळ्यातल्या ताईताची देखील तीच गत केली. मला तर कर्णाची कवच कुंडलं शरीरापासून अलग करताना ज्या वेदना झाल्या असतील तितक्याच वेदना झाल्या. काही वेळाने आईचा भर ओसरला. ती घरात निघून गेली. मी मात्र प्रचंड निराश झालो. माझ्या मते माझ्यावर अन्याय झाला होता. मला जे लोक आवडतात ते आईला नेहमीच का आवडत नाहीत? खरं तर त्यातल्या एकानेही मला इजा पोहोचवली नव्हती उलट माझ्यावर भरभरून प्रेमच केलं होतं. तरीही आईचा असा पवित्रा का? व्हाईट अनुभवातून आलेल्या शहाणपणातून मला सुरक्षित ठेवण्याचा जरी तिचा हा प्रामाणिक प्रयत्न असला तरी माझ्या बालमनाला त्यावेळी तो मुळीच पटण्यासारखा नव्हता.

मी आतून प्रचंड दुखावला गेलो होतो. आजतर मी बिलकुल घरात जाणार नव्हतो. बाबा संध्याकाळी कामावरून आले. मी अंगणाच्या कोपऱ्यात पायाने जमीन उकरत असल्याचं पाहून माझं काहीतरी बिनसलं असल्याचं त्यांच्या लक्षात आलं. घरात गेल्या गेल्या आईने दिवसभराची कर्मकहाणी कथन केली. आणि त्यांना मध्ये न पडण्याविषयी सुचवलं. तिच्या मते मला वठणीवर आणण्याचा हा एकच मार्ग उरला होता. आईला व्हाईट वाटत असलं तरी मी ह्याच्या जवळ गेले तर हा मला नक्की झिडकारेल म्हणून मग तिने बाबांना पुढे केलं. बाबांनी मग बाहेरच जेवणाचं ताट आणून दिलं. मी त्याच्याकडे दुंकूनही पाहिलं नाही. माझं मन खूपच खटटू झालं होतं. ह्यांच्याशी आता आयुष्यात परत कधीच बोलायचं नाही असा मी पण केला.

अंथरुणं -पांघरुणं बाहेरच कोपऱ्यात ठेवली असल्याने मी ती अंगणात अंथरून झोपी जाण्यासाठी डोळे मिटले. काही वेळाने मी झोपलो आहे असं समजून बाबांनी माझ्या जवळ बसत बराच वेळ माझ्या केसातून हळुवार हात फिरवला. मी डोळे घट्ट मिटून हालचाल न करता तसाच पडून राहिलो. काही वेळाने माझ्या

अंगांवर पांघरून घालून बाबा आतमध्ये झोपायला गेले. मला त्या रात्री मुळीच झोप आली नाही. उन्हाळ्याच्या दिवसात त्यादिवशी आकाश अगदी निरभ्र होतं. पौर्णिमेच्या जवळपास जाणारा चंद्र आज सुस्पष्ट दिसायला हवा. परंतु डबडबल्या डोळ्यांनी त्यादिवशी मला तो अस्पष्टच दिसत होता.. रात्री उशिरा उगवलेल्या नेहमीच्या शीतल चांदण्या आज माझ्या शरीरावर उठलेल्या वळांना तापलेल्या सळईप्रमाणे जागोजागी तीव्र डागण्या देत होत्या.. इतकं असूनही माझ्यातला बंडखोर त्यादिवशी बर्फील्या पाण्याप्रमाणे अत्यंत बधिर आणि निश्चल होता. माझ्या आवडत्या भेळीचा पुडा फुटून आजूबाजूला विखुरला होता. श्रांत झाल्यामुळे पहाटे पहाटे सुटणाऱ्या गार वाऱ्याने माझ्या दुखऱ्या मनावर हळुवार फुंकर घालत, माझ्याही नकळत केव्हा मला झोपेच्या गावी पाठवलं ते कळालंच नाही

024

सारखा मार खाऊन मी आता थोडासा रगेल झालो होतो. त्यामुळे ह्यावेळी माझ्या पैलवान मित्रांना न भेटण्याचा आईचा सल्ला मी सरळ धुडकावून लावायचं ठरवलं. काही चूक केली तरी फटके आणि काही नाही केलं तरी फटकेच. मग काही न करता फटके खाण्यापेक्षा काहीतरी करून मग खाल्ले तर काय वाईट अशी माझी मनोधारणा झाली. त्यामुळे तालमीत वरचेवर जाणं कमी झालं असलं तरी मी माझ्या आवडत्या पैलवानाला भेटणं काही सोडलं नाही.

आईशी अबोला असल्या कारणाने, ती मला शाळेतून घरी घेऊन जाताना, निदान दहा पावलं तरी मी तिच्यामागून चालत असं. तिला सारखं मागे येत मला

पुढे ढकलावं लागे. त्यात भावंडं मोठी होत असल्यामुळे तिचा बराच वेळ त्यांचं करण्यात जाई. म्हणून मग तिला शाळेत यायला उशीर होई. सरते शेवटी आईने एकदा मोठ्या बाईना विनंती केली की तिला अडचण असल्याने कुणाला तरी तिच्या मुलाला फक्त महामार्ग ओलांडून देण्यापुरती मदत करायला सांगता येईल का? तिथून पुढे मी एकटा येऊ शकेल असं तिचं म्हणणं होतं. आमचा घंटा वाजणारा शिपाई आमच्याच बाजूला राहत असल्याने बाईनी त्याला राजी केलं. परंतु त्याचं सगळं काम उरकूनच तो सोडवू शकेल असंही बजावलं. त्यामुळे आता मी अजून दोन एक तास उशिरानं घरी येणार होतो. तसंही घरी लवकर येऊन असे काय मोठे दिवे लावणार होतो? माझ्यासारखा दिवटा अजून थोडा वेळ शाळेत थांबला तर तिच्या दृष्टीने ते बरंच होत. तिनं तो पर्याय लगेच आनंदानं मान्य केला.

शाळा सुटल्यावर दीड-दोन तास नुसतं बसून राहणं माझ्या जीवावर येऊ लागलं त्यामुळे शिपायाला सांगून मी आता माझ्या पैलवान मित्राला मदत करायला जाऊ लागलो. तो वेळ झाल्यावर मला पुन्हा शाळेत आणून सोडी. तालीम झाल्यावर माझा पैलवान मित्र शेतात कामाला जात असे. त्याचं वडिलोपार्जित मोठं शेत होतं. त्याचे वडील गावातली बरीच मोठी असामी होती त्यामुळे गुरं-ढोरं, जमीन-जुमला, शेतीची औजारं. ट्रॅक्टर, ट्रॉल्या, बैलगाडी कशा कशाची म्हणून ददात नव्हती. त्याला मी छोटी मोठी मदत करू लागलो. ट्रॅक्टर दुरुस्त करताना कधी त्याला पानाच दे.. कधी भाजीपाला बैलगाडीत भरायला मदत कर वैगेरे वैगेरे.

“पैलवान ! हे कुटं ठेवू? ते कुटं हलवू? “ ह्यासारखे प्रश्न मी त्याला सारखा विचारीत असे. शेवटी एकदा तो वैतागून म्हणाला.. “अरं लका ! तालमीतलं सारंच पैलवान हैती. तू मला संभा म्हणूनश्यान हाक मार कसं”.. आता माझ्यावर आदरार्थीचे संस्कार झाले असल्याने मला थेट एकेरी नावाने हाक मारणं जड जात

होतं. मी त्याला म्हणालो, “तुला मी संभादादा म्हणलं तर चालंल का? “ तो लगेच म्हणाला, “चालतंय की? , अन तू माहा पठे बापूराव.. “

तेव्हा पासून संभादादा ह्या पठे बापूरावांचा जिगरी मैतर झाला. जिथं तिथं मला घेऊन फिरू लागला. कधी खांद्यावर घेत तर कधी बोटाला धरत. मला शाळेत परत आणून सोडवायला त्याला बरेचदा उशीर होई. शिपायाला घरी जायला उशीर होत असल्यामुळे तो वैगातून जाई आणि सारखा घड्याळाकडे बघत, माझे प्रताप आईला सांगण्याची धमकी देई.

शेवटी संभादादानेच एकदा मध्ये पडून ह्यावर तोडगा काढला. तो शिपायाला म्हणाला. “त्याचं काय आहे सुभानराव, आजपासून मीच पोचिवतो ह्याला घरला. तुम्ही बिनघोर राव्हा. म्हंजी कसं तुमालाबी तरास नको.. काय म्हणतां? “ सुभानरावालाही ही झंजट नकोच होती.. तरी संशयानं म्हणाला.. “पक्कं नव्हं ! नायतर काय वंगाळ झालं तर, मोठ्या बाई, माझी सालटं काढत्याल”. पुन्हा एकदा संभादादाने आईची शपथ घेऊन खात्री दिल्यानंतर तो खुश होऊन निघून गेला. विनासायास त्याची बला टळली होती. सुंठेवाचून खोकला गेला होता. त्याला खुश न व्हायला काय झालंय?

025

आता मला सारं रान मोकळं होतं. मला रोज वेळेत घेऊन येण्याची टांगती तलवार आईच्या डोक्यावरून दूर झाल्याने तिने देखील सुटकेचा निश्वास टाकला. मी आता आणखी अर्धा-पाऊण तास उशिरा आलो तरी फरक पडत नव्हता. बरेचदा तिच्या ते लक्षातही येत नव्हतं. आईचा ससेमिरा मागे नसल्यामुळे मलाही मोकळा श्वास घेता येत होता. शाळा सुटली की मी थेट संभादादाचं शिवार गाठत होतो. पाटातील नितळ पाण्यात हातपाय चेहरा धुवून लगेच संभादादाच्या मागे मागे करायला सुरुवात करी.

त्याला बरीच काम असत त्यामुळे तो सारखा शेताच्या ह्या टोकापासून त्या टोकापर्यंत फिरत असे. बरेचदा त्याला माझ्याशी बोलायची देखील फुरसत नसे. मी रिकामटेकडा बिनओझ्याच्या बैलासारखा इथून तिथे त्याच्यामागे फिरे. बैल मेला ओझ्यानं अन शिंगरू मेलं हेलपाट्यानं अशी एकंदर गत होती. मी सारखा सारखा मध्ये मध्ये करत असल्यामुळे त्याला त्याचं काम धड करता येत नसे. शेवटी

वैतागून तो मला एका जाग्यावर बसायला सांगे. “बस इथं गुमान अन शाळेत दिलेला अभ्यास पुरा कर.. मग आपण जाऊ बैलगाडीतून फिरायला” असं दटावून सांगायचा. त्या प्रलोभनापायी मी गपगुमान तिथल्याच एकाद्या आडोश्याला बसून शाळेत दिलेला सगळा गृहपाठ पुरा करी. संभादादा कधी रिकामा होतोय ह्याची वाट पाहत.

संभादादाच्या शेतात बऱ्याच बायका रोजंदारीवर काम करत. त्याच्यावर लक्ष ठेवण्याचं आणि त्यांच्याकडून काम करून घ्यायचा जिम्मा त्याच्याकडेच होता. त्यामुळे तो बरेचदा ह्या बायकांना सूचना करीत असे. कुणी जर कामात कुचराई केली तर त्यांची खरडपट्टीदेखील काढत असे. दुपारी बायका भाकर-तुकडा खायला विसाव्याला बसल्या की पुन्हा लवकर काम सुरु करायला अळंम-टळंम करीत. संभादादाच्या ते निदर्शनाला आलं रे आलं की तो जागेवरूनच ओरडे, “ओ कमलाबाई, काय वावरात घुसायचा इचार हाय आज का तिथंच बसून रवंथ करायचा इरादा हाय, बिदागी कापली की माझ्यामागं नका येऊ गाऱ्हाणं घेऊन”.. “हे काय मालक, निघालोच की हात धून” म्हणत बायका लगेच पटापट उठून शेतात पुन्हा कामाला लागत. त्याचं बघून मीही कुणी कामात ढिलाई बरतली की, “अहो हौसाबाई, चालवा की हात झटा, झटा.. हाताला काय मेंदी लावली का? “ असे उपदेश करू लागलो. त्यावर बायका हसून म्हणत.. “आता गं बाया ! पहिला का हा तोरा. व्हय व्हय धाकलं मालक, हे काय भिडतोच लगोलग. “ त्यांना माझ्या ऐटीचं कोण कौतुक वाटे.

ह्या भल्यामोठ्या रानाला पावसाचं आणि ओढ्याचं मुबलक पाणी देखील कमी पडे. त्यामुळे त्याच्या शेतात एक-दोन विहिरी देखील होत्या. एक पाणी पिण्याची आणि दुसरी शेतात पाणी देण्यासाठी. दोन्ही विहिरींवर लाकडी रहाट बसवलेला होता. बायका रहाटाची लाकडी चकरी फिरवून त्यातून बादलीने पाणी

उपसत असत. कधी कधी मी त्याला लटकत असे. संभादादा मला पाणी पिण्याच्या विहिरीजवळ फारसा फिरकू देत नसे. दुसऱ्याचं पोरं म्हणजे विकतचं दुखणं असं तो नेहमी म्हणायचा. पण पाटात पाणी सोडणाऱ्या विहिरीवर असा काही अटकाव नव्हता ती चांगली बांधून घेतली होती. त्यातून रहाटाला बैलजोडी जुंपून मोटेच्या साहाय्याने पाटामध्ये पाणी सोडलं जाई. मोटेचे बैल सारखे पुढे मागे करत. ते पुढे आले की मोटेतून पाणी दगडी चॅनेल मधून पाटात सोडलं जाई. मोट चालवताना संभादादा भलताच खुशीत असे. आपल्या भसाड्या आवाजात, “जीव शिवाची बैलजोड, लावली आपली पैजला पुढं” किंवा मग “कुऱ्या गावाची, कुऱ्या राजाची तू ग राणी.. आली लचकत मान मुरडत हिरव्या राणी.. “ वैगेरे गाणी गात असे. कुणी आजूबाजूच्या बायकांनी हे ऐकून चमकून त्याच्याकडे पाहिलं तर भलताच लाजत असे.

पाखरांनी कणसातले दाणे खाऊ नयेत म्हणून शेतात बरीच बुजगावणी होती. बरेचदा मी त्याच्यासमोर ऐटीत उभा राहून त्यांच्याशी गप्पा मारे. शेतावर येणारी पाखरं हाकलण्यासाठी संभादादा मला मचाणावर घेऊन जाई. तिथून आजूबाजूचं शिवार फारच मनोहर दिसे. अगदी भिंतीवरील निसर्गचित्रासारखं. डोईवर निळभोर आकाश. खाली सर्वदूर पसरलेली हिरवाई. सगळीकडे पाटातून पाणी वाहत असल्याने हवेत पसरलेला आल्हाददायक गारवा आणि गर्द वनराईशी सलगी करत वाहणारा मंद परंतु अल्लड उनाड वारा. मन प्रसन्न व्हायला अजून काय हवं? गिलोरीने पक्षांना हाकलताना त्यांचा उडालेला थवा आणि किलबिलाट मन मोहून ना घेईल तरच नवल. तो अपूर्व रंगसोहळा डोळ्यात साठवत मी छातीमध्ये मनसोक्त मोकळा श्वास भरून घेई. भरल्या हृदयाने अन विस्तारलेल्या मनाने, मी त्या आनंदलाटांच्या तरंग लहरींवर अलगद विहार करीत घरी परतत असे. आजदेखील त्या संस्मरणीय जिवंत निसर्गचित्राचे जीवघेणे नाजूक रंग किंचितही फिके पडलेले नाहीत.

या दिवङ्घाने पुढे काय दिवे लावले ते वाचण्यासाठी लिहा...

भूपेश कुंभार

mob.no – 7030919910, 8668436022

bhupesh.kumbhar@gmail.com

किंवा

esahity@gmail.com

ई साहित्य प्रतिष्ठान

मराठी भाषा आता झेप घेण्याच्या मूड मध्ये आहे. रडणाऱ्यांकडे लक्ष नका देऊ. मराठीत कधीच नव्हते इतके वाचक आहेत आता. पुर्वी पुस्तकाच्या एका आवृत्तीच्या हजार दोनहजार प्रती छापल्या जात. पाच हजार म्हणजे डोक्यावरून पाणी.

आता ई पुस्तकांच्या जमान्यात एक एक पुस्तक पाच दहा लाख वाचकांपर्यंत जातं. वर्षाला चाळीसेक लाख डाऊनलोड होतात. वाचक एकमेकांना परस्पर फॉरवर्ड करतात. व्हॉट्स अप, ई मेल, ऍप्प, ब्ल्यू टुथ, वेबसाईट, पेन्ड्राईव्ह, सिडी अशा असंख्य मार्गांनी पुस्तकं व्हायरल व्हायलीत. सुसाट सुटलित. खेड्यापाड्यांच्या गल्लीबोळांपासून ते जगाच्या पाठिवरच्या प्रत्येक देशात. रॉकेटच्या वेगाने सुसाट सुटलेल्या मराठीच्या वेगाला आता कोणी थांबवू शकत नाही.

या धूमधडक क्रांतीत सामिल व्हा. आपल्या ओळखीच्या मराठी साक्षरांना यात ओढा. त्यांचे ई मेल पत्ते, व्हाट्सप नंबर आम्हाला पाठवा. तुम्ही फक्त दहा वाचक आणा. ते शंभर आणतील. आणि ते दहाहजार. तुमच्या व्हाट्सप ग्रुपमधून याची जाहिरात करा. आपल्याला फुकट पुस्तकं वाचकांपर्यंत पोहोचवायची आहेत. आपल्याला टिव्ही पेपर ची जाहिरात परवडत नाही. आमचे

वाचक हेच आमचे जाहिरात एजंट. तेच आमची ताकद. मराठी भाषेची ताकद
जगाला दाखवू.